

UHASSELT

KNOWLEDGE IN ACTION

Faculteit Bedrijfseconomische Wetenschappen

master in de handelswetenschappen

Masterthesis

Het ethische aspect binnen de accounting opleiding

Mathea Lodewijckx

Scriptie ingediend tot het behalen van de graad van master in de handelswetenschappen, afstudeerrichting
accountancy, financiering en fiscaliteit

PROMOTOR :

Prof. dr. Nadine LYBAERT

BEGELEIDER :

Mevrouw Ulrike MONNENS

UHASSELT

KNOWLEDGE IN ACTION

www.uhasselt.be

Universiteit Hasselt
Campus Hasselt:
Martelarenlaan 42 | 3500 Hasselt
Campus Diepenbeek:
Agoralaan Gebouw D | 3590 Diepenbeek

2023
2024

Faculteit Bedrijfseconomische Wetenschappen

master in de handelswetenschappen

Masterthesis

Het ethische aspect binnen de accounting opleiding

Mathea Lodewijckx

Scriptie ingediend tot het behalen van de graad van master in de handelswetenschappen, afstudeerrichting accountancy, financiering en fiscaliteit

PROMOTOR :

Prof. dr. Nadine LYBAERT

BEGELEIDER :

Mevrouw Ulrike MONNENS

Woord vooraf

Voor u ligt mijn masterproef met de centrale onderzoeksvraag: 'In welke mate komt ethiek aan bod in Belgische boekhoudkundige opleidingen en is dit voldoende voor de praktijk?'. Deze masterproef is geschreven als afsluiting van mijn opleiding master in de Handelswetenschappen, afstudeerrichting Accountancy, Financiering en Fiscaliteit aan de Universiteit van Hasselt. Het schrijven van deze masterproef was een uitdaging die doorzettingsvermogen en tijd vergde. Het was een zeer leerrijke ervaring. Het schrijven ging met vallen en opstaan, maar uiteindelijk ben ik tevreden met het resultaat. Dit resultaat zou niet mogelijk zijn geweest zonder de hulp van een aantal belangrijke personen. Graag wil ik via deze weg deze personen bedanken.

In de eerste plaats wil ik mijn promotor, prof. dr. Nadine Lybaert, en mijn begeleider, mevrouw Ulrike Monnens, bedanken voor alle hulp, adviezen en feedback. Zonder hun begeleiding zou ik dit resultaat niet hebben kunnen neerzetten.

Daarnaast wil ik de respondenten bedanken die hebben deelgenomen aan de interviews. Hun waardevolle inbreng en tijd hebben het mogelijk gemaakt om waardevolle inzichten te verkrijgen.

Ten slotte wil ik graag mijn familie en vrienden bedanken voor de steun die ik heb gekregen gedurende deze hele periode. Zij hebben me steeds aangemoedigd om door te zetten en dit resultaat te bereiken.

Mathea Lodewijckx

Hasselt, juni 2024

Samenvatting

Probleemstelling + methodologie

Accountants moeten vaak ethische beslissingen nemen, maar wanneer deze beslissingen niet ethisch zijn, kan er boekhoudfraude ontstaan. Zo bestaan er nog steeds bedrijfsschandalen in de VS, Australië en Europa. Hierdoor is er een toenemende aandacht voor ethiek binnen het accountantsberoep. Daarnaast wordt de oorzaak van boekhoudfraude vaak gelegd bij het feit dat er te weinig ethiektraining aanwezig is in het onderwijs. Literatuur wijst uit dat ethiekonderwijs essentieel is voor het voorbereiden van boekhoudstudenten op ethische dilemma's. Uit recent onderzoek blijkt echter dat het nog steeds niet duidelijk is hoe ethiekonderwijs binnen boekhoudkundige opleidingen eruit moet zien. Daarnaast is er nog geen specifiek onderzoek uitgevoerd naar ethiek binnen Belgische boekhoudkundige opleidingen.

In deze masterproef wordt er daarom onderzocht in welke mate ethiek aan bod komt binnen Belgische boekhoudkundige opleidingen voor hoger onderwijs, hoe het aan bod komt, en of het huidige ethiekonderwijs een voldoende voorbereiding geeft voor de praktijk. De centrale onderzoeksvraag die hieruit voortkomt is: "In welke mate komt ethiek aan bod in Belgische boekhoudkundige opleidingen en is dit voldoende voor de praktijk?". Om deze vraag te beantwoorden, werden er deelvragen opgesteld. Een deel van deze deelvragen werd beantwoord aan de hand van een literatuurstudie. Daarnaast werd er kwalitatief empirisch onderzoek uitgevoerd op basis van de grounded theory. Om de opleidingen grondig te bekijken, werden er semigestructureerde interviews afgenomen met zes docenten van boekhoudkundige opleidingen. Daarnaast werden er interviews afgenomen met vijf ITAA-leden om na te gaan of studenten voldoende zijn voorbereid op ethische kwesties in de praktijk.

Bevindingen literatuur en empirisch onderzoek

Vanwege de bedrijfsschandalen die het vertrouwen in accountants hebben aangetast, werd het belang van ethiek binnen het accountantsberoep meermaals benadrukt in de literatuur. Ethiekonderwijs wordt gezien als essentieel om studenten voor te bereiden op ethische dilemma's in de praktijk. De basis voor ethiekonderwijs in boekhoudkundige opleidingen wordt gelegd door internationale richtlijnen, zoals die van de International Federation of Accountants (IFAC) en de International Ethics Standards Board (IESBA). Voor België is het Institute for Tax Advisors and Accountants (ITAA) een lid van IFAC. Het ITAA organiseert toelatings- en bekwaamheidsexamens om toegang te verlenen tot het beroep van accountant en belastingadviseur.

De literatuur stelt een aantal bevindingen voor over hoe ethiek best aan bod moet komen binnen boekhoudkundige opleidingen. Zo wordt een geïntegreerde cursus verkozen boven een afzonderlijke cursus ethiek. Ook stelt de literatuur dat participatieve cursussen ethiek het boekhoudonderwijs kunnen verbeteren. Ten slotte moet er een balans zijn tussen de juridische en morele component van ethiek.

Uit de literatuur kunnen geen conclusies getrokken worden betreffende hoe ethiek aan bod komt binnen Belgische boekhoudkundige opleidingen, daarom kijkt de empirische studie hiernaar. Het empirisch onderzoek wordt specifiek gefocust op boekhoudkundige opleidingen die studenten

voorbereiden op de ITAA-examens. Op basis van de literatuur zijn er zes proposities opgesteld die in het empirisch onderzoek getest worden.

Ethiek binnen Belgische boekhoudkundige opleidingen

Het eerste deel van het empirisch onderzoek behandelt de mate waarin en de manier waarop ethiek aan bod komt binnen boekhoudkundige opleidingen in het hoger onderwijs in Vlaanderen. De geïnterviewde docenten geven aan binnen de opleiding rekening te houden met de toelatingsexamens van het ITAA, waardoor het curriculum is afgestemd op de richtlijnen van het ITAA. Ethiek is dus een vast onderdeel van het curriculum in Vlaamse boekhoudkundige opleidingen. Binnen het ITAA komt ethiek aan bod voor 45 contacturen, echter komt ethiek binnen Vlaamse boekhoudkundige opleidingen niet altijd aan bod voor 45 contacturen. Wel komt ethiek in de meeste boekhoudkundige opleidingen aan bod voor drie studiepunten, wat overeenstemt met het ITAA.

Daarnaast komt ethiek binnen bijna elke bevroagde opleiding aan bod in een afzonderlijke cursus. Wel geven de docenten aan dat ethiek, naast deze afzonderlijke cursus, ook binnen andere opleidingsonderdelen aan bod komt. Op deze manier wordt ethiek ook geïntegreerd binnen de opleidingen. De docenten zijn het er over eens dat ethiek als afzonderlijke cursus aan bod moet komen om de theorie aan te leren, maar dat ethiek daarnaast geïntegreerd moet worden binnen andere opleidingsonderdelen. In de literatuur wordt een geïntegreerde cursus verkozen, maar de docenten geven aan dat de opleidingen best beide bevatten.

Alle respondenten verklaarden gebruik te maken van een participatieve cursus ethiek, bijvoorbeeld door gebruik te maken van cases, een rollenspel, gastsprekers enzovoort. Ethiek wordt dus binnen boekhoudkundige opleidingen aan Vlaamse instellingen voor hoger onderwijs onderwezen aan de hand van participatieve cursussen, wat in lijn ligt met de literatuur. Soms wordt er wel nog een traditionele cursus ethiek gegeven om een basis van de theorie over te brengen, maar dit wordt steeds aangevuld met een participatief aspect.

Ten slotte omvat ethiek zowel juridische als morele componenten. Ethische dilemma's worden vaak benaderd vanuit een juridisch perspectief, maar morele principes zijn ook belangrijk. In de Vlaamse boekhoudkundige opleidingen komt vaak vooral de juridische component aan bod. In sommige opleidingen is er wel al een goede balans tussen de juridische en morele component. In de opleidingen waar vooral de juridische component belicht wordt, is er ook focus op de morele component, maar in mindere mate.

Vorbereiding op de toetreding tot het accountantsberoep

Het tweede deel van het empirisch onderzoek behandelt de mate waarin de studenten zijn voorbereid op ethische kwesties van het accountantsberoep. Daarnaast onderzoekt dit deel of ITAA-leden van mening zijn dat ethiekonderwijs onvoldoende aan bod komt, zoals in de literatuur wordt verondersteld. De bevroagde ITAA-leden geven aan dat studenten zeer weinig tot niet zijn voorbereid op ethische kwesties binnen het beroep. Wel stellen de ITAA-leden dat studenten in het begin van hun carrière slechts zelden in aanraking komen met ethische kwesties. Ze zijn van mening dat startende werknemers ethiek leren door praktijkervaring en dat werkgevers verantwoordelijk zijn voor hun opleiding hierin. Toch vinden de ITAA-leden het belangrijk dat ethiek weldegelijk aan bod

komt binnen boekhoudkundige opleidingen. Ze stellen dat ethiek in boekhoudkundige opleidingen aan bod moet komen, maar niet te uitgebreid, met nadruk op het herkennen van situaties waarin alarmbellen moeten afgaan. Alle ITAA-leden zijn het erover eens dat ethiek praktisch onderwezen moet worden via cases, wat volgens docenten reeds gebeurt. Daarom menen de ITAA-leden dat ethiek wel in de opleidingen aanwezig moet zijn, vooral praktisch, maar ze zijn niet van mening dat ethiek momenteel echt onvoldoende aan bod komt omdat veel in de praktijk wordt geleerd.

Kritische beschouwingen

De bevroagde docenten van deze masterproef zijn allen werkzaam binnen boekhoudkundige opleidingen van hoger onderwijs in Vlaanderen. Het zou interessant kunnen zijn om naar boekhoudkundige opleidingen over heel België te kijken. Op deze manier zouden er nog meer instellingen voor hoger onderwijs bevroagd kunnen worden. Daarnaast zijn vijf van de zes respondenten werkzaam als docent aan een hogeschool, terwijl slechts één docent van een universiteit heeft deelgenomen aan het onderzoek. Deze masterproef focust zich dus voornamelijk op hogescholen. In een volgend onderzoek kan het bevroagen van opleidingen op universitair niveau een breder beeld geven van het volledige ethiekonderwijs binnen boekhoudkundige opleidingen.

Inhoudsopgave

Woord vooraf.....	1
Samenvatting.....	2
Hoofdstuk 1: Probleemstelling	7
Hoofdstuk 2: Literatuurstudie.....	10
2.1 Aspecten van ethisch gedrag	10
2.1.1 Theoretische modellen voor ethische besluitvorming	10
2.1.2 Invloed van demografische kenmerken op morele ontwikkeling van boekhoudstudenten	12
2.2 Noodzaak van ethiekonderwijs.....	12
2.2.1 Ethiek in het accountantsberoep.....	12
2.2.2 Ethiek als onderdeel van boekhoudkundige opleiding	13
2.3 Richtlijnen	14
2.3.1 International Federation of Accountants	15
2.3.2 International Ethics Standards Board.....	15
2.3.3 International Accounting Education Standards Board.....	16
2.4 Ethiekonderwijs binnen boekhoudkundige opleidingen	16
2.4.1 Vormgeving van ethiekonderwijs	16
2.4.2 Geïntegreerde versus afzonderlijke cursus ethiek.....	17
2.4.3 Traditionele versus participatieve cursus ethiek	18
2.4.4 Juridische versus morele component van ethische dilemma's	19
Hoofdstuk 3: Propositions.....	20
3.1 Boekhoudkundige opleidingen in België	20
3.2 Propositions	22
3.2.1 Hoeveelheid ethiek binnen boekhoudkundige opleidingen.....	22
3.2.2 Aanpak ethiekonderwijs binnen boekhoudkundige opleidingen.....	22
3.2.3 Voorbereiding op de toetreding tot het accountantsberoep	23
Hoofdstuk 4: Methodologie.....	25
4.1 Dataverzameling	25
4.2 Data-analyse	26
Hoofdstuk 5: Resultaten	29
5.1 Docenten boekhoudkundige opleidingen	29
5.1.1 Propositie 1: Omvang opleidingsonderdeel ethiek	29
5.1.2 Propositie 2: Geïntegreerde versus afzonderlijke cursus ethiek	31
5.1.3 Propositie 3: Traditionele versus participatieve cursus ethiek.....	35

5.1.4 Propositie 4: Juridische versus morele component.....	37
5.2 ITAA-leden	39
5.2.1 Propositie 5: Mate waarin studenten zijn voorbereid op ethische kwesties.....	39
5.2.2 Propositie 6: Ethiekonderwijs binnen boekhoudkundige opleidingen	42
Hoofdstuk 6: Conclusie	48
6.1 Centrale conclusies	48
6.2 Beperkingen en aanbevelingen	49
Referenties	51
Bijlagen.....	56
Bijlage 1: Interviewleidraad docenten boekhoudkundige opleidingen	56
Bijlage 2: Interviewleidraad ITAA-leden	58

Hoofdstuk 1: Probleemstelling

Er zijn verschillende soorten professionals binnen het accountantsberoep. Zo heb je accountants, financiële accountants, auditors, management accountants, financieel analisten, waarderingsspecialisten, belastingadviseurs, enzovoort. Deze professionals hebben allemaal een goede boekhoudkundige kennis en zijn specialist binnen hun vakgebied (Poje & Zaman Groff, 2022). Vaak moeten zij ethische beslissingen nemen over bijvoorbeeld het tevreden houden van een klant door een fout in de belastingaangifte te verdoezelen zodat de klant minder belastingen moet betalen of de fout eerlijk aan te geven (Duska, Duska & Kury, 2018). Volgens Okougbo, Okike & Alao (2021, p. 259) zijn ethische dilemma's "die omstandigheden die tegenstrijdige plichten, waarden en vaak tegengestelde belangen omvatten". Indien accountants vaak beslissingen maken die niet ethisch zijn, zal er veel boekhoudfraude ontstaan. Zo bestaat er nog steeds een aanzienlijk aantal bedrijfsschandalen in de VS, Australië en Europa. Hierdoor is er meer publieke controle gekomen op boekhoudpraktijken en is vertrouwen steeds belangrijker. Zo is er een toenemende aandacht voor ethiek binnen het accountantsberoep (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015; Arfaoui, Damak-Ayadi, Ghram, R. & Bouchekoua, 2016).

Vaak wordt de oorzaak van boekhoudfraude gelegd bij het feit dat er te weinig ethiektraining is binnen het onderwijs (Miller & Shawver, 2018). In de literatuur stelt men dat er een verbetering van ethiekonderwijs nodig is om het vertrouwen in het beroep terug te winnen (Arfaoui, Damak-Ayadi, Ghram, R. & Bouchekoua, 2016; Poje & Zaman Groff, 2022). Zo stellen Okougbo, Okike & Alao (2021) ook dat ethiekonderwijs kan helpen om boekhoudstudenten voor te bereiden op ethische dilemma's en hoe hiermee om te gaan. Ook zeggen ze dat het nodig is om sociale welvaart en bedrijfswinsten in evenwicht te brengen. Er is in de literatuur al vaker onderzoek uitgevoerd naar ethiekonderwijs binnen accounting, maar volgens Poje & Zaman Groff (2022) is er momenteel nog onvoldoende ethiektraining aanwezig.

De International Federation of Accountants, ook wel IFAC genoemd, geeft richtlijnen voor ethiekonderwijs. De ethische onderwijsnorm valt onder de International Education Standard 4 (IES4), namelijk 'Professional Values, Ethics and Attitudes' (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015). Deze richtlijnen voor het onderwijzen van ethiek zijn ontwikkeld voor boekhoudkundige docenten, IFAC-leden en anderen die ethische programma's voor professionele accountants willen implementeren (Miller & Shawver, 2018). Voor België zien we dat het Institute for Tax Advisors and Accountants (ITAA) een lid is van IFAC (*Institute for Tax Advisors and Accountants*, z.d.). ITAA organiseert regelmatig toelatingsexamens en bekwaamheidsexamens om toegang te verlenen tot het beroep van accountant en belastingadviseur (ITAA, 2021). Ethiek valt onder IES4 waardoor dit een van de richtlijnen is. Hierdoor is het interessant om te onderzoeken of ethiek binnen de boekhoudkundige opleidingen effectief te weinig aan bod komt als voorbereiding op het accountantsberoep.

Een recent onderzoek van Poje & Zaman Groff (2022) stelt dat het na veel onderzoek nog steeds niet duidelijk is hoe ethiekonderwijs binnen boekhoudkundige opleidingen eruit moet zien. Ook kan worden opgemerkt dat er nog geen specifiek onderzoek is uitgevoerd naar het onderwijs in België. Het is dus interessant om te onderzoeken of ethiek in het onderwijs van België te weinig aan bod

komt. Specifiek kan dus worden onderzocht of studenten hoger onderwijs uit boekhoudkundige opleidingen in België voldoende ethiek krijgen en zo voldoende ethische vaardigheden hebben voor de toetreding tot het accountantsberoep. Zo kan verder ook worden gekeken naar hoe ethiek best onderwezen dient te worden in instellingen voor hoger onderwijs in België.

Binnen het accountantsberoep zijn er verschillende professionals waaronder accountants en auditors (Poje & Zaman Groff, 2022). Zo bieden verschillende boekhoudopleidingen toegang tot zowel het beroep van accountant als auditor. Binnen deze masterproef zal er specifiek gefocust worden op het beroep van accountant als onderdeel van de accountingopleiding.

De centrale onderzoeksvraag die hieruit voortkomt is: **“In welke mate komt ethiek aan bod in Belgische boekhoudkundige opleidingen en is dit voldoende voor de praktijk?”**

Om deze vraag te beantwoorden, zullen er een aantal deelvragen beantwoord dienen te worden. Enkele deelvragen zullen beantwoord worden aan de hand van de literatuurstudie. De volgende deelvragen zullen beantwoord worden:

1. Wat is ethiek?
2. Waarom is ethiek belangrijk binnen boekhoudkundige opleidingen?
3. Wat zijn de richtlijnen voor het onderwijzen van ethiek binnen boekhoudkundige opleidingen?
4. Hoe moet ethiek binnen boekhoudkundige opleidingen worden onderwezen?

Nadat deze deelvragen zijn beantwoord, kan er specifiek naar België gekeken worden vermits hier nog geen onderzoek naar is uitgevoerd. Omdat er voor België nog geen literatuur ter beschikking is, zullen deze vragen beantwoord worden aan de hand van interviews. De volgende deelvragen zullen worden onderzocht:

5. In welke mate komt ethiek aan bod in boekhoudkundige opleidingen in Belgische instellingen voor hoger onderwijs?
6. Hoe wordt ethiek onderwezen in boekhoudkundige opleidingen in Belgische instellingen voor hoger onderwijs?
7. Komt ethiek voldoende aan bod in boekhoudkundige opleidingen, in Belgische instellingen voor hoger onderwijs, voor de toetreding tot het accountantsberoep?

De eerste vier deelvragen worden beantwoord in de literatuurstudie op basis van wetenschappelijke literatuur. Deze bronnen werden online geraadpleegd via de bibliotheek van de universiteit Hasselt en Google Scholar.

Naar deelvraag 5 tot 7 is er nog geen onderzoek uitgevoerd. Daarom zal er voor het beantwoorden van deze deelvragen een empirisch onderzoek gebeuren. Meer specifiek zal er gebruik worden gemaakt van de grounded theory. Dit is een goede onderzoeksstrategie voor onderwerpen waar nog weinig onderzoek naar gedaan is (Bryant & Charmaz, 2007). Vermits er nog geen specifiek onderzoek is uitgevoerd naar ethiek binnen boekhoudkundige opleidingen in België, is deze onderzoeksmethode geschikt. Dit is een kwalitatieve onderzoeksmethode waarbij een theorie kan worden ontwikkeld door het systematisch verzamelen en analyseren van data (Saunders, Lewis, Thornhill, 2015). Er zullen semigestructureerde interviews worden afgenomen die niet-gestandaardiseerd zijn. Om een antwoord te formuleren op deelvraag 5 en 6 zullen er interviews worden afgenomen met docenten

uit boekhoudkundige opleidingen. Om een antwoord te formuleren op deelvraag 7, zullen er beknopte interviews worden afgenomen met leden van het ITAA.

Hoofdstuk 2: Literatuurstudie

Dit hoofdstuk tracht een antwoord te bieden op deelvraag 1 tot 4. In sectie 2.1 wordt eerst een definitie gevormd van het begrip ethiek en worden een aantal theoretische modellen voor ethische besluitvorming besproken. Daarna zal er in sectie 2.2 dieper ingegaan worden op ethiekonderwijs. Er wordt besproken waarom er een noodzaak is voor ethiekonderwijs. Hier wordt gekeken waarom ethiek belangrijk is binnen het accountantsberoep. Daarnaast wordt gekeken waarom ethiek belangrijk is binnen boekhoudkundige opleidingen. Er worden internationale richtlijnen opgesteld voor ethiekonderwijs in boekhouding, die in sectie 2.3 besproken worden. Ten slotte wordt in sectie 2.4 besproken hoe ethiekonderwijs binnen boekhoudkundige opleidingen er volgens de literatuur moet uitzien.

2.1 Aspecten van ethisch gedrag

Christensen, Cote & Latham (2018, p. 1160) stellen dat ethiek is “weten wat het juiste is om te doen wanneer men wordt geconfronteerd met een situatie waarin ethische kwesties spelen”. Ethiek kijkt naar het menselijk handelen. Het gaat dus over wat goed of fout is en hierbij gaat het over principes van een groep of individu (Duska, Duska & Kury, 2018). Ethisch gedrag hangt af van ethische gevoeligheid, ethisch oordeel en motivatie. Deze zijn afhankelijk van elkaar waardoor het belangrijk is om dit te integreren in ethiekonderwijs (Melè, 2005; Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015).

Om ethisch gedrag te analyseren, komen er in de literatuur een aantal theorieën rond morele ontwikkeling naar voor. Deze theoretische modellen zullen in sectie 2.1.1 besproken worden. Daarnaast kan ethisch gedrag van boekhoudstudenten beïnvloed worden door demografische kenmerken, die in sectie 2.1.2 besproken worden.

2.1.1 Theoretische modellen voor ethische besluitvorming

Veel onderzoek naar ethiekonderwijs is gebaseerd op theorieën over moreel functioneren (Sorensen, Miller & Cabe, 2017). Zo zijn er verschillende theoretische modellen voor ethische besluitvorming te vinden in de literatuur over bedrijfsethiek. Vaak komt de basis voor deze modellen uit de psychologie en zijn deze uitgebreid naar bedrijfs- en boekhoudkaders (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015). Daarom zullen in dit deel een aantal relevante theoretische modellen besproken worden.

2.1.1.1 *Four Component Model*

Martinov-Bennie & Mladenovic (2015) stellen dat er een aantal theoretische modellen zijn ontwikkeld voor ethische besluitvorming. De basis voor veel van deze modellen is het *Four Component Model* van Rest (1986). Dit model gaat ervanuit dat wanneer iemand een ethische dimensie in zijn gedragingen opneemt, hij/zij hiervoor vier opeenvolgende processen moet doorlopen (Cohen & Martinov-Bennie, 2006). De eerste component is ethische sensitiviteit. Dit gaat over het herkennen van een ethisch probleem en de interpretatie in een bepaalde situatie. Als tweede wordt er gekeken welke handelwijze ethisch is en dit wordt ethisch oordeel genoemd. Het gaat over wat er zou moeten gebeuren. Ten derde is er de ethische intentie. Dit wil zeggen dat ethische waarden hoger liggen dan andere waarden. De vierde component is ethisch gedrag en dit wil zeggen dat de intentie wordt uitgevoerd (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015). Alle componenten zijn noodzakelijk om zich

moreel te gedragen. Deze vier componenten leiden dus tot morele acties (Sorensen, Miller & Cabe, 2017).

Rest (1986) ontwikkelde dus een viercomponentenmodel voor morele ontwikkeling. Om dit niveau van morele ontwikkeling te meten, heeft Rest (1986) een instrument ontwikkeld. Dit instrument is de *Defining Issue Test* (DIT) waarbij je de ethische kwesties voor elk ethisch dilemma moet identificeren. Het is een zelfrapportagemeting die kwantitatieve waarden toekent aan morele kwesties (Poje & Zaman Groff, 2022; Sorensen, Miller & Cabe, 2017).

2.1.1.2 *Social intuitionist model*

Andersen & Klamm (2018) beschrijven een moreel oordeel als een oordeel dat wordt gezien als moreel goed of fout. Zoals hierboven vermeld, komt het moreel oordeel als tweede stap. Toch is het morele oordeel niet enkel afhankelijk van redeneren, maar ook van intuïtie (Sadler-Smith, 2012). Daarom richten Andersen & Klamm (2018) zich in hun onderzoek op intuïtie. Ze gebruiken het *social intuitionist model* (SIM) van Haidt (2001) om te begrijpen hoe morele oordelen worden gevormd. Het SIM-model van Haidt (2001) omvat moreel oordeel, moreel redeneren, maar voegt ook nog een derde element toe namelijk morele intuïtie. Zo is het moreel oordeel een sociaal proces en het resultaat van snelle morele intuïties. Deze morele intuïties kunnen worden gevolgd door moreel redeneren. Moreel redeneren vindt pas plaats na morele intuïtie. Vaak richt het boekhoudkundig onderwijs zich op moreel redeneren voor het onderwijzen van ethiek, maar wordt intuïtie nog verwaarloosd (Andersen & Klamm, 2018).

Moreel oordeel is volgens het model van Haidt (2001) iets wat zich verspreidt over meerdere mensen. Zo stelt Haidt (2001) dat iemand zijn oordeel kan beïnvloed worden door het moreel oordeel van vrienden, familie, kennissen enzovoort. Zo zal de redenering van mensen vervolgens weer een effect kunnen hebben op de intuïtie van anderen (Andersen & Klamm, 2018).

2.1.1.3 *Cognitive moral development theory*

Ook wordt in de literatuur de *cognitive moral development theory* van Kohlberg (1969) omschreven. Deze theorie stelt dat hoe iemand denkt over gedrag, in verband met ethische dilemma's, verandert wanneer men ouder wordt. Zo definiëren Kish-Gephart, Harrison & Treviño (2010) vijf ontwikkelingsstadia waarbij iemand in het hoogste stadium gevorderde redeneringen met betrekking tot ethische principes zal maken. In lagere stadia zal de persoon meer kijken naar eigenbelang of een straf proberen vermijden (Christensen, Cote & Latham, 2018).

De *cognitive moral development theory* richt zich op het tweede stadium van het *Four Component Model* van Rest (1986), namelijk moreel oordeel (Christensen, Cote & Latham, 2018; Sorensen, Miller & Cabe, 2017). De *cognitive moral development theory* van Kohlberg (1969) gaat dus over het proces waar mensen evolueren van lagere naar hogere niveaus van moreel oordelen (Sorensen, Miller & Cabe, 2017). Om morele ontwikkeling te meten wordt er vaak gebruik gemaakt van de Defining Issue Test (DIT) scores. Volgens Sorensen, Miller & Cabe (2017) definieert Kohlberg (1969) drie niveaus van morele ontwikkeling. Deze niveaus zijn het pre-conventioneel niveau, conventioneel niveau en het post-conventioneel niveau. Echter wordt het conventioneel niveau door volwassenen zelden gehaald zonder een passende training.

2.1.2 Invloed van demografische kenmerken op morele ontwikkeling van boekhoudstudenten

Arfaoui, Damak-Ayadi, Ghram & Bouchekoua (2016) zien een aantal verbanden tussen demografische kenmerken en het niveau van morele ontwikkeling van boekhoudstudenten. Deze demografische kenmerken zijn leeftijd, geslacht, auditervaring, jaren opleiding, academisch niveau en ethisch onderwijs. Zo stellen ze dat vrouwen gevoeliger zijn voor ethische dilemma's dan mannen. Natuurlijk verbetert de morele ontwikkeling vooral door ethiekonderwijs. Ook Okougbo, Okike & Alao (2021) en Royae, Ahmadi & Jari (2013) deden onderzoek naar demografische kenmerken en stelden vast dat vrouwelijke studenten een hoger ethisch bewustzijn hebben. Auditervaring zou dan weer geen effect hebben op de morele ontwikkeling van studenten. Wel zullen jaren opleiding en een hoger academisch niveau de morele ontwikkeling van studenten laten toenemen (Shaub, 1994; Thorne, 1999). Wanneer we kijken naar ethisch onderwijs, zou dit helpen om het ethisch gedrag van studenten te stimuleren en dus het niveau van morele ontwikkeling te laten stijgen (Arfaoui, Damak-Ayadi, Ghram & Bouchekoua, 2016).

Cameron & O'Leary (2015) onderzochten of leeftijd een invloed kan hebben op de ethische houding van studenten. Ze konden vaststellen dat oudere studenten een ethischere houding aannemen dan jongere studenten. Maar in tegenstelling tot andere studies tonen Okougbo, Okike & Alao (2021) aan dat leeftijd geen relatie heeft met ethisch bewustzijn en het ethisch bewustzijn niet zal toenemen naarmate iemand ouder wordt. Vermits alle andere studies aantonen dat leeftijd wel een invloed kan hebben op de ethische houding, zal er in deze masterproef vanuit gegaan worden dat mensen hierin wel kunnen groeien. Er wordt dus ook gefocust op de studie van Kohlberg (1984) die zegt dat morele vaardigheden van een persoon niet op één moment worden gecreëerd. Deze evolueren doorheen de tijd en worden daarbij beïnvloed door opvoeding en opleiding (Christensen, Cote & Latham, 2018).

2.2 Noodzaak van ethiekonderwijs

Zoals in de probleemstelling vermeld, is er een toenemende aandacht voor ethiek binnen het accountantsberoep (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015). Hier zal in sectie 2.2.1 dieper op worden ingegaan. Vervolgens zal er meer specifiek gekeken worden naar boekhoudkundige opleidingen en zal in sectie 2.2.2 besproken worden waarom het noodzakelijk is om ethiek op te nemen als onderdeel van de boekhoudkundige opleidingen.

2.2.1 Ethiek in het accountantsberoep

Accountants hebben een aantal ethische verantwoordelijkheden die vaak in de ethische gedragscode en functieomschrijving van bedrijven worden weergegeven. Maar er kunnen conflicten ontstaan tussen het werk, het beroep en het privéleven. Hierdoor moeten accountants weten wat ethisch handelen is en welke acties ethisch zijn. Door te bestuderen welke acties ethisch correct zijn en dit bij te brengen aan accountants, kan de ethische besluitvorming toenemen (Duska, Duska & Kury, 2018). Zo blijkt het belangrijk te zijn voor het accountantsberoep en voor het hoger boekhoudonderwijs om het ethisch redeneren en het gedrag van accountants te verbeteren. Ethisch gedrag is dus heel belangrijk voor de boekhoudkundige praktijk, omdat ethisch handelen met betrekking tot boekhoudkundige inkomsten zeer belangrijk is (Sorensen, Miller & Cabe, 2017).

Door de vele schandalen in het verleden, die verder in sectie 2.2.2 besproken zullen worden, hebben accountantsorganisaties vaak ethische gedragscodes waar accountants zich aan moeten houden. Dit is belangrijk omdat accountants een verantwoordelijkheid hebben tegenover de organisatie, maar ook naar het publiek (Andersen & Klamm, 2018). Ethiek speelt dus ook een belangrijke rol in de duurzaamheid van het accountantsberoep. Het vormt namelijk de basis voor het voortbestaan van bedrijven. Want wanneer accountants niet ethisch zullen handelen, zal dit een groot effect hebben op de organisatie waardoor er boekhoudschandalen zullen ontstaan en bedrijven failliet kunnen gaan (Okougbo, Okike & Alao, 2021).

Daarnaast is ook de onafhankelijkheid van een auditor zeer belangrijk. Wanneer de auditmarkt competitief is, kunnen managers de auditor dwingen om onregelmatigheden die op de markt worden ontdekt, geheim te houden. Hierdoor zal er een belangenconflict zijn tussen de auditor en de manager en kan de onafhankelijkheid in het gedrang komen. Daarom is er een noodzaak om studenten ethisch gedrag in boekhouding bij te brengen (Arfaoui, Damak-Ayadi, Ghram & Bouchekoua, 2016; Sorensen, Miller & Cabe, 2017). Ook letten gebruikers van financiële overzichten op de perceptie van accountants bij hun beslissingen. Ze kijken of deze eerlijk zijn met betrekking tot die financiële overzichten. Ook hier kunnen we afleiden dat accountants een hoog niveau van ethiek moeten hebben in hun activiteiten. Zo kan ethiek er verder ook voor zorgen dat er minder ethische conflicten zijn op de werkvloer (Royae, Ahmadi & Jari, 2013).

2.2.2 Ethiek als onderdeel van boekhoudkundige opleiding

Accountants- en bedrijfsorganisaties stellen dat er een noodzaak is om ethiek in het curriculum te implementeren om schandalen in bedrijven tegen te gaan (Andersen & Klamm, 2018). Door de verschillende faillissementen in de VS, Australië en Europa is de noodzaak voor ethiekonderwijs versterkt (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015). Voorbeelden van zo bekende boekhoudschandalen zijn bij de bedrijven Enron en Worldcom (Andersen & Klamm, 2018; Poje & Zaman Groff, 2022). Wanneer een accountant feiten of cijfers verkeerd zal voorstellen, zal dit een groot effect hebben op de getroffen organisatie en de economie. Het is dus belangrijk dat er een passende opleiding is voor accountants om hun verantwoordelijkheden tegenover zowel de organisatie als de samenleving effectief uit te oefenen (Okougbo, Okike & Alao, 2021). De academische gemeenschap zal dus medeverantwoordelijk gehouden worden voor onvoldoende ethiekonderwijs in het boekhoudcurriculum. Zo stellen Okougbo, Okike & Alao (2021) dat onderwijzers hebben bijgedragen tot de ineenstorting van de ethiek in het bedrijfsleven door de studenten niet voldoende ethische training te geven, hen niet te leren over fraude en andere onethische gedragingen, met inbegrip van de manier waarop de studenten in de loop der jaren zijn onderwezen (Albrecht, Hill & Albrecht, 2006; Hummel, Pfaff & Rost, 2018). De vraag die vaak naar boven komt is "welke vorm van ethische training hebben de betrokken partijen (auditors, accountants en managers) ontvangen als onderdeel van hun diploma's?" (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015; Jennings 2004).

Ook Sikka, Haslam, Kyriacou & Agrizzi (2007) beweren dat het falen van boekhoudonderwijs de oorzaak is voor financiële schandalen, en dit vooral omdat ze zich richten op technische aspecten en niet op vaardigheden, ethiek, verantwoordingsplicht, enzovoort (Crawford, Helliard, Monk & Veneziani, 2014). Dellaportas & Hassall (2013) bevestigen dit en zeggen dat boekhoudstudenten vaak veel technische kennis hebben, maar dat ze onvoldoende zijn voorbereid op ethische kwesties die zich in

het werkelijke beroepsleven voordoen (Okougbo, Okike & Alao, 2021). Daarom stellen Jackling, Cooper, Leung & Dellaportas (2007) dat de beroepswereld, waaronder bedrijven, het noodzakelijk vindt dat ethiek, naast andere technische boekhoudkundige vaardigheden, wordt opgenomen in het boekhoudcurriculum (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015).

Ethisch handelen met betrekking tot het rapporteren van boekhoudkundige inkomsten is zeer belangrijk. Daarom moeten docenten van boekhoudkundige opleidingen zoeken naar strategieën om hun studenten te helpen hun morele redeneervermogen te ontwikkelen. De ethische normen van hun afgestudeerden spelen een rol in de reputatie van boekhoudkundig opleidingen (Sorensen, Miller & Cabe, 2017). Er werd veel onderzoek gedaan naar het moreel redeneervermogen van studenten boekhouden ten opzichte van het moreel redeneren van studenten in andere disciplines. Er wordt vastgesteld dat accountingstudenten de arbeidsmarkt betreden zonder het niveau van moreel redeneren te hebben bereikt van hun leeftijdsgenoten in andere disciplines (Bailey, Scott & Thoma, 2010). Hierdoor is een verbetering ethiekonderwijs in boekhoudkundige opleidingen ook belangrijk (Sorensen, Miller & Cabe, 2017).

Uit de literatuur is het duidelijk dat ethiekonderwijs noodzakelijk is voor accountants om ethische beslissingen te kunnen nemen in de praktijk. Blanthorne, Kovar & Fisher (2007) stellen dat accountantsopleiders het belangrijk vinden dat ethiek wordt opgenomen in het curriculum. Hierbij gaat het vooral over onderwerpen met betrekking tot de beroepsuitoefening (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015). Professoren en masterstudenten geloven dat het hebben van een ethisch vak op de universiteit hen zou helpen bij het oplossen van morele en ethische problemen waarmee het accountantsberoep wordt geconfronteerd (Royae, Ahmadi & Jari, 2013).

Studenten beginnen vaak aan de universiteit met hun eigen waardesystemen en intuïties omdat ze weinig ervaring hebben met ethische dilemma's of de verschillende ethische codes van het beroep. Uysal (2010) stelt dat deze waardesystemen niet in het ethisch onderwijs binnen boekhoudkundige ethiek worden geïntegreerd (Andersen & Klamm, 2018).

Uit onderzoek in het Verenigd Koninkrijk naar verschillende business schools blijkt dat maar 58% van de bacheloropleidingen ethiek behandelt in sommige cursussen. Hiervan verlangt slechts 16% van die opleidingen dat de studenten een cursus met ethiek volgen. De andere 42% biedt dit als optie aan. De overige 42% van de instellingen biedt geen cursus met ethiek aan (Cowton & Cummins, 2003). Miller & Shawver (2018) stellen daarom dat er nog veel moet gebeuren voordat bedrijfs- en managementstudenten in het VK voldoende zijn blootgesteld aan ethische kwesties. Wel merken ze op dat er over een periode van vijf jaar een verbetering is rond ethiek in het boekhoudcurriculum. Zo is er binnen deze vijf jaar een stijging van 58% naar 80,6% (Miller & Shawver, 2018).

2.3 Richtlijnen

Internationale organisaties hebben een aantal richtlijnen opgesteld voor de implementatie van ethiekonderwijs en om professionele normen binnen het accountantsberoep te bevorderen. De komende secties behandelen de richtlijnen van de International Federation of Accountants (IFAC) in sectie 2.3.1, de International Ethics Standards Board (IESBA) in sectie 2.3.2, en de International Accounting Education Standards Board (IAESB) in sectie 2.3.3.

2.3.1 International Federation of Accountants

Zoals in sectie 2.2.2 vermeld, komen er steeds meer verwachtingen van het beroep om ethiekonderwijs te integreren in het curriculum (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015). IFAC-leden en onderwijsaanbieders over de hele wereld zouden ethisch onderwijs moeten implementeren in onderwijsprogramma's door het toenemende belang van ethiekeducatie (Arfaoui, Damak-Ayadi, Ghram & Bouchekoua, 2016). Dit blijkt een uitdaging te blijven voor boekhouddocenten. De International Federation of Accountants, ook wel IFAC genoemd, geeft wel uitgebreide richtlijnen voor ethiekonderwijs (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015) en heeft een kader ontwikkeld voor prekwalificerende onderwijsprogramma's voor ethiekeducatie (Arfaoui, Damak-Ayadi, Ghram & Bouchekoua, 2016). Deze richtlijnen zijn bedoeld voor boekhouddocenten, IFAC leden en anderen die ethische programma's voor accountants implementeren (Miller & Shawver, 2018).

Om als nationale professionele accountantsorganisatie een volwaardig IFAC-lid te zijn, heb je strenge kwalificatieprogramma's nodig. Door een IFAC-lid te zijn, krijgen deze organisaties veel erkenning (Crawford, Helliard, Monk & Veneziani, 2014; Hall, & Sen, 2004). Voor België is het Institute for Tax Advisors and Accountants (ITAA) een lid van IFAC (*Institute for Tax Advisors and Accountants*, z.d.). Het ITAA zal dus de richtlijnen van IFAC volgen. ITAA organiseert toelatingsexamens en bekwaamheidsexamens om toegang te verlenen tot het beroep van accountant en belastingadviseur. Het beroep van accountant en belastingadviseur wordt wettelijk gereguleerd door de wet van 17 maart 2019 en daarnaast uitgebreid door koninklijke besluiten (ITAA, 2022). Omdat het beroep van accountant en belastingadviseur wettelijk gereguleerd zijn, hebben ze ethische regels voor de vervulling van hun maatschappelijke functie. ITAA zal de naleving van deze regels opvolgen (ITAA, 2021). Zo staat er in het koninklijk besluit van 11 september 2019 een hoofdstuk in verband met het toelatingsexamen tot de stage van gecertificeerd accountant of van gecertificeerd belastingadviseur. In artikel 12 3° van dit KB staat dat 'de deontologie van het beroep en de antiwitwaswetgeving' één van de opleidingsonderdelen is.

2.3.2 International Ethics Standards Board

De IFAC ontwerpt richtlijnen om bij te dragen aan de ontwikkeling, goedkeuring en uitvoering van hoogwaardige ethische normen voor accountants op internationale schaal. Dit doet IFAC door haar ondersteuning aan de International Ethics Standards Board, ook wel IESBA genoemd (Cameron & O'Leary, 2015).

Door de vele bedrijfsschandalen wordt vertrouwen in accountants steeds belangrijker. Hierdoor zal het vertrouwen in het accountantsberoep moeten worden teruggewonnen (Arfaoui, Damak-Ayadi, Ghram, R. & Bouchekoua, 2016; Poje & Zaman Groff, 2022). Volgens Poje & Zaman Groff (2022) zijn beroepscode's hier een belangrijk onderdeel van. Daarom is de "Code of Ethics for Professional Accountants" opgesteld door de IESBA (Poje & Zaman Groff, 2022). De IESBA heeft deze tekst als belangrijk document om die ethische normen voor accountants na te leven (Cameron & O'Leary, 2015). De onafhankelijkheid van accountants is ook belangrijk voor het vertrouwen in het beroep. Deze onafhankelijkheid vormt daarom de kern van de "Code of Ethics for Professional Accountants" (Poje & Zaman Groff, 2022). Binnen dit document zijn vijf fundamentele beginselen opgesomd waar accountants zich aan moeten houden. Deze vijf beginselen zijn integriteit, objectiviteit,

vakbekwaamheid en zorgvuldigheid, vertrouwelijkheid en professioneel gedrag (Cameron & O'Leary, 2015).

2.3.3 International Accounting Education Standards Board

De International Accounting Education Standards Board (IAESB) is een commissie van de IFAC en stelt normen vast om de competentie van het accountantsberoep wereldwijd te vergroten en bij te dragen tot een groter algemeen belang (Crawford, Helliard, Monk & Veneziani, 2014; IAESB, 2013). De IAESB geeft een aantal richtlijnen voor programma's voor accountants. Ze streven naar het standaardiseren en verplichten van deze strikte opleidingsprogramma's, en dit voor de toelating tot het lidmaatschap van IFAC (Crawford, Helliard, Monk & Veneziani, 2014).

Voordat de IAESB succesvol is, moeten haar International Education Standards (IES) consistent worden aanvaard en geïmplementeerd door onderwijsinstellingen over de hele wereld. Er zijn acht IES-richtlijnen (Crawford, Helliard, Monk & Veneziani, 2014). Ethiek komt voornamelijk aan bod in IES 4 namelijk 'Professional Values, Ethics and Attitudes'. IES 4 benadrukt ook de rol van docenten en beroepsorganisaties bij het ontwikkelen van ethisch gedrag (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015). IES 4 gaat over professionele waarden, ethiek en attitudes en is dus relevant. Deze standaard is een richtlijn voor de leerresultaten die studenten accounting zouden moeten behalen tegen het einde van hun professionele ontwikkeling op het gebied van professionele waarden, ethiek en attitudes. Binnen de IES 4 zijn er een aantal relevante ethische vereisten voor de opleiding van accountant. Zo omschrijft deze IES vijf ethische principes namelijk integriteit, objectiviteit, vakbekwaamheid en zorgvuldigheid, vertrouwelijkheid en professioneel gedrag (IFAC, 2021). Dit zijn dezelfde ethische principes die in de "Code of Ethics for Professional Accountants" ook naar voren kwamen.

2.4 Ethiekonderwijs binnen boekhoudkundige opleidingen

In deze sectie wordt besproken op welke manier ethiek binnen boekhoudkundige opleidingen aan bod moet komen. In sectie 2.4.1 wordt eerst algemeen besproken hoe ethiekonderwijs wordt vormgegeven. Vervolgens wordt in sectie 2.4.2 meer specifiek gekeken naar ethiek als een afzonderlijke of geïntegreerde cursus. Daarna wordt in sectie 2.4.3 gekeken naar de effectiviteit van een traditionele cursus of een participatieve cursus ethiek. Ten slotte worden in sectie 2.4.4 de juridische en morele componenten van ethische dilemma's besproken.

2.4.1 Vormgeving van ethiekonderwijs

Ethiekonderwijs in boekhoudkundige opleidingen moet ethische theorie, modellen van ethische besluitvorming en de rol van boekhouding in de samenleving in aanmerking nemen. Daarnaast wordt van studenten verwacht dat ze deze kennis gedurende een langere periode toepassen in steeds complexere, boekhoudkundige en moreel uitdagende scenario's (Miller, Becker & Pernsteiner, 2014; Miller & Shawver, 2018).

Martinov-Bennie & Mladenovic (2015) zeggen dat de eerste twee componenten van het *Four Component Model* van Rest (1986), namelijk ethische sensitiviteit en ethisch oordeel, cruciaal zijn voor ethische besluitvorming. Ze stellen ook dat het onderwijs deze twee componenten bij studenten zou kunnen verbeteren (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015). Ethische sensitiviteit en ethisch

redeneren zijn dus belangrijke doelstellingen van trainingen van boekhoudkundige ethiek. Hiernaast is het belangrijk om vertrouwen te ontwikkelen bij accountants om ethische beslissingen te nemen wanneer ze voor ethische dilemma's komen te staan (Arce & Gentile, 2015; Christensen, Cote & Latham, 2018; Kish-Gephart, Harrison & Treviño, 2010). Wanneer er wordt gekeken naar ethische sensitiviteit, wordt verondersteld dat leerervaringen dit kan vergroten bij studenten (AACSB, 2004). Zo kan ethiekeducatie helpen om studenten bewust te maken van ethische kwesties in boekhoudpraktijken (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015).

Okougbo, Okike & Alao (2021) kwamen tot de bevinding dat een ethisch interventiecurriculum het ethisch bewustzijn van studenten vergroot. Cooper, Leung, Dellaportas, Jackling & Wong (2008) beschrijven ethische interventie als een voorzichtige educatieve poging die bedoeld is om ethische responsiviteit te onderschrijven. Hierdoor zeggen ze dat ethiekonderwijs in het boekhoudcurriculum belangrijk is om het ethisch bewustzijn te vergroten (Okougbo, Okike & Alao, 2021). Volgens de *cognitive moral development theory* van Kohlberg (1969) zou een interventie ethiekeducatie succesvol zijn wanneer het studenten helpt om naar een hoger stadium te gaan (Sorensen, Miller & Cabe, 2017).

Ook het belang van ethisch gedrag in de boekhoudpraktijk aantonen is belangrijk. Zo zouden er aan studenten echte dilemma's vanuit de praktijk voorgeschoteld moeten worden. Deze geven een duidelijk beeld van de complexiteit waarmee ze in de toekomst te maken zullen hebben (Arfaoui, Damak-Ayadi, Ghram & Bouchekoua, 2016).

Miller & Shawver (2018) onderzochten de mate waarin ethiek aan bod komt in het curriculum van boekhoudkundige bacheloropleidingen in het Verenigd Koninkrijk. Boekhoudkundige ethiek was een verplichte module in 15,28% van de gevallen en een keuzevak bij 20,83%. Daarnaast keken ze ook in welke mate ethiek is geïntegreerd in alle boekhoudcursussen. Hier bleek dat 49,32% aangeeft ethiek te hebben geïntegreerd in alle boekhoudcursussen. Ook blijkt dat beroepsorganisaties voor accountants geen significante hoeveelheid ethiekonderwijs aan studenten bieden nadat ze hun diploma hebben behaald.

2.4.2 Geïntegreerde versus afzonderlijke cursus ethiek

Swanson & Fisher (2008) merken op dat ethiek vaak oppervlakkig en onsamenhangend over het curriculum verspreid is. Ze stellen daarom dat er ingrijpende hervormingen in het onderwijs nodig zijn (Miller & Shawver, 2018). Ethiekonderwijs kan op verschillende manieren aan bod komen. Dit kan door een afzonderlijke cursus in ethiek, een geïntegreerde benadering over eenheden in een opleiding of het kan beide bevatten (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015). Ook Dellaportas (2006) geeft aan dat ethiek in het boekhoudcurriculum kan voorkomen in een aparte cursus of een geïntegreerde cursus. Zij noemen dit een "discrete" benadering of een "alomvattende" benadering (Christensen, Cote & Latham, 2018).

Martinov-Bennie & Mladenovic (2015) zeggen dat accountantsopleiders een geïntegreerde cursus ethiek verkiezen in plaats van een afzonderlijke ethiekcursus. Zo wil ook IFAC de IES 4 internationaal implementeren door middel van geïntegreerd ethisch onderwijs. Daarnaast kwamen ze tot de bevinding dat een geïntegreerde component ethiek in het boekhoudonderwijs weldegelijk de ethische gevoeligheid van studenten verbetert. Wanneer er enkel een afzonderlijke cursus ethiek wordt

gegeven, is dat niet het geval. Ook Christensen, Cote & Latham (2016) zeggen dat wanneer boekhoudethiek is ingebed in een boekhoudcursus dit ook een positief effect heeft op morele ontwikkeling en een afzonderlijke cursus ethiek dit positief effect weer niet heeft. Hildebeitel & Jones (1991) stellen wel dat dit verklaard kan worden doordat een afzonderlijke ethiekcursus niet altijd diepgaand wordt onderwezen waardoor het geen blijvend effect zal hebben op de ethische sensitiviteit van studenten (Miller & Shawver, 2018).

Uit het onderzoek van Cowton & Cummins (2003), dat reeds besproken werd in sectie 2.2.2, bleek dat van 16% van de opleidingen die ethiekonderwijs belangrijk vonden, slechts 25% aangaf dat het ging om een afzonderlijke cursus ethiek. Ethiekintegratie is dus de norm en afzonderlijke cursussen ethiek zijn eerder een uitzondering. Hoewel de meeste studies aangeven dat een geïntegreerde cursus ethiek beter zou zijn, zijn er ook onderzoekers die tegenargumenten geven. Zo stellen Okougbo, Okike & Alao (2021) dat een op zichzelf staande cursus boekhoudkundige ethiek beter is. Dit omdat er zo nadruk ligt op de relevantie van ethiek en ethiek op dezelfde manier behandeld wordt als andere traditionele vakken. Poje & Zaman Groff (2022) constateerden dan weer dat het niet duidelijk is of ethiek als een afzonderlijke cursus moet worden gegeven of in het curriculum moet worden geïntegreerd. Zo bestaat er geen unieke benadering voor het onderwijzen van ethiek, aangezien het een zeer complex onderwerp is. Hierdoor ligt de beslissing, over hoe ethiek best onderwezen wordt om de doelen te bereiken, bij de docenten.

Een geïntegreerde component ethiek in het boekhoudonderwijs krijgt dus duidelijk de voorkeur. Andersen & Klamm (2018) stellen dat intuïtie wordt verwaarloosd in het onderwijs van boekhoudkundige ethiek. Zo stellen ze dat de integratie ervan het besluitvormingsproces zou kunnen verbeteren. Een geïntegreerd onderwijsmodel is dus positief, maar zoals het sociaal intuïtionistisch model van Haidt (2001) vooropstelt, moet intuïtie hier ook bij geïntegreerd worden (Andersen & Klamm, 2018).

2.4.3 Traditionele versus participatieve cursus ethiek

Naast traditionele ethiek cursussen, beschrijven Christensen, Cote & Latham (2018) ook de "Giving Voice to Values" benadering, ook wel het GVV-curriculum genoemd. De GVV is een actiegerichte benadering voor het opbouwen van vaardigheden om ethische uitdagingen beter te identificeren. Zo richt het GVV-curriculum zich op het identificeren van waarden. Hier gaat het over eigen waarden, maar ook die van anderen en dus het belang van gedeelde waarden. Het GVV-curriculum bevat dus oefeningen, cases enzovoort. In dit programma komen verschillende thema's aan bod, beginnend met uzelf begrijpen, gevolgd door het begrijpen van anderen en ten slotte de voorbereiding om effectief te reageren (Christensen, Cote & Latham, 2018).

Arfaoui, Damak-Ayadi, Ghram & Bouchekoua (2016) onderzochten de invloed van ethische programma's op de morele ontwikkeling bij boekhoudstudenten. Veel studenten geven aan dat ze geen interesse hebben in deze ethische programma's of dat ze het vak niet passend vinden binnen het curriculum. Hierdoor zou ethiek best niet in een aparte cursus onderwezen worden, maar wel geïntegreerd moeten worden in het boekhoudcurriculum. Om de interesse van studenten toch te wekken, kan ethiek onderwezen worden met behulp van innovatieve middelen. Zo kunnen er mindmaps, quizzen, rollenspellen, casestudy's enzovoort gebruikt worden (Arfaoui, Damak-Ayadi,

Ghram & Bouchekoua, 2016). Ook Poje & Zaman Groff (2022) zeggen dat innovatieve onderwijsmethoden effectiever zijn voor ethiekonderwijs dan traditionele onderwijsmethoden. Zo zijn actief leren en rollenspellen een goede manier.

Participatieve cursussen zouden dus het onderwijs kunnen verbeteren (Arfaoui, Damak-Ayadi, Ghram & Bouchekoua, 2016). Ook Loeb (2015) zegt dat actieve leerstrategieën beter zijn voor het onderwijzen van ethiek dan passieve leerstrategieën. Loeb (2007) somt een aantal technieken op die ethiekonderwijs ondersteunen. Zo heb je bijvoorbeeld pedagogische kaders, casusbesprekingen, rollenspellen, lezingen enzovoort (Christensen, Cote & Latham, 2018).

2.4.4 Juridische versus morele component van ethische dilemma's

Cameron & O'Leary (2015) stellen dat ethische beginselen bijna altijd een juridische component hebben. Ook wanneer er onderzoek wordt gedaan naar ethische instructies, wordt er vaak gefocust op de juridische component van ethische dilemma's. Natuurlijk gaat het in een beroep verder dan enkel het naleven van de wet. Daarom is het morele principe om altijd het juiste te doen belangrijk. Zo moet de morele component ook in aanmerking genomen worden om studenten als ethisch verantwoord te zien.

Cameron & O'Leary (2015) onderzochten of ethische training een positief effect heeft op het ethisch gedrag van studenten. De studenten gedragen zich namelijk ethischer na een cursus. Echter wanneer er geen juridische component aanwezig was, maar enkel een morele, had de training van boekhoudkundige ethiek geen effect op de ethische besluitvorming van de studenten. Cameron & O'Leary (2015) stellen daarom dat ethiekonderwijs niet altijd het morele besef verbetert, maar vaak alleen leidt tot het naleven van de regels voor professioneel gedrag.

Hoofdstuk 3: Propositions

Aangezien er nog geen onderzoek is uitgevoerd voor België, wordt er in dit hoofdstuk eerst kort gekeken naar de situatie in België. Vervolgens worden een aantal propositions opgesteld op basis van de literatuur.

3.1 Boekhoudkundige opleidingen in België

Vermits er voor België nog geen onderzoek is gedaan, baseert de literatuurstudie zich vooral op andere landen. Daarom zal er in deze masterproef specifiek onderzoek naar België uitgevoerd worden. Zoals in de literatuurstudie vermeld staat, is het ITAA een lid van IFAC (*Institute for Tax Advisors and Accountants*, z.d.) en organiseren zij regelmatig toelatingsexamens en bekwaamheidsexamens voor de toegang tot het beroep van accountant en belastingadviseur (ITAA, 2022).

In deze masterproef wordt onderzocht in welke mate en hoe ethiek aan bod komt in boekhoudkundige opleidingen in Belgische instellingen voor hoger onderwijs. Ook wordt onderzocht of dit voldoende is voor de praktijk en dus specifiek voor de toetreding tot het accountantsberoep. Daarom wordt hieronder in de tabel eerst een opsomming gemaakt van de opleidingen in Vlaanderen die toegang geven tot het beroep van accountant. Ook worden het opleidingstype en de instellingen in Vlaanderen, waar deze opleidingen gevolgd kunnen worden, weergegeven. Uit tabel 1 kunnen we afleiden dat er in totaal 18 instellingen voor hoger onderwijs in Vlaanderen zijn die studierichtingen aanbieden voor de toegang tot het accountantsberoep.

Tabel 1: Boekhoudkundige richtingen hoger onderwijs in Vlaanderen die toegang verlenen tot beroep van boekhouder (Onderwijskiezer, z.d.)

Opleiding	Opleidingstype	Instellingen
Accounting Administration	Graduaat	Erasmushogeschool Brussel Odisee AP Hogeschool Antwerpen Thomas More Hogeschool UCLL Hogeschool PXL Howest Hogeschool VIVES Arteveldehogeschool HOGENT
Bedrijfsmanagement: Accountancy-fiscaliteit	Professionele bachelor	Odisee AP Hogeschool Antwerpen Karel de Grote Hogeschool Thomas More Hogeschool UCLL Hogeschool PXL Hogeschool VIVES

		Howest Arteveldehogeschool HOGENT
Accountancy en revisoraat	Master	KU Leuven
Applied economic sciences: Economic policy	Master	Universiteit Antwerpen
Business economics: Accountancy	Master	Universiteit Gent
Handelsingenieur: Accountancy en Financiering	Master	Universiteit Hasselt
Toegepaste economische wetenschappen: Accountancy en financiering	Master	Universiteit Hasselt
Boekhoudkundige en fiscale expertise	Bachelor-na-bachelor	Hogeschool UCLL
Toegepaste fiscaliteit	Bachelor-na-bachelor	HOGENT
Business Administration (MBA)	Master-na-master	Vlerick Business School Antwerp Management School
Business Administration (MBA) met focus op ondernemerschap	Master-na-master	Flanders Business School
Accountancy & fiscaliteit	Postgraduaat	Hogeschool VIVES
Fiscaal recht en fiscale praktijk	Postgraduaat	Odisee
Fiscaliteit	Postgraduaat	Hogeschool UCLL Erasmushogeschool Brussel
Taks & Accountancy Management	Postgraduaat	Karel de Grote Hogeschool

Noot bij tabel: In de tabel zijn alle boekhoudkundige opleidingen opgenomen die toegang geven tot het beroep van accountant. Echter bereiden niet al deze opleidingen voor op de toelatings- en bekwaamheidsexamens van het ITAA. Zo geven de masteropleidingen 'Handelsingenieur: Accountancy en Financiering' en 'Toegepaste economische wetenschappen: Accountancy en financiering' bijvoorbeeld aan vrijstellingen te geven voor het Instituut der Bedrijfsrevisoren (IBR) (UHasselt, z.d.) en niet voor het ITAA. De masteropleiding 'master of science in de bedrijfseconomie' houdt daarentegen wel rekening met het ITAA (Universiteit Gent, z.d.). In deze masterproef zal specifiek gefocust worden op boekhoudkundige opleidingen die voorbereiden op het ITAA.

Vaak proberen boekhoudkundige opleidingen in het hoger onderwijs hun studenten voor te bereiden op de toelatings- en bekwaamheidsexamens van het ITAA en is hun curriculum hiernaar opgebouwd. Zo belooft bijvoorbeeld de bachelor-na-bachelor opleiding 'boekhoudkundige en fiscale expertise' dat je ITAA-erkenning en bepaalde vrijstellingen krijgt. Hierdoor zal je door het volgen van deze opleiding sneller erkenning als accountant krijgen en voor sommige examens vrijgesteld worden (UCLL, 2023).

3.2 Propositions

In deze sectie worden een aantal proposities opgesteld op basis van de literatuur. In totaal zijn er zes proposities tot stand gekomen, die hieronder worden toegelicht.

3.2.1 Hoeveelheid ethiek binnen boekhoudkundige opleidingen

Uit de literatuur kan er worden vastgesteld dat ethiekonderwijs vaak nog onvoldoende aanwezig is binnen boekhoudkundige opleidingen. Zo stellen Poje & Zaman Groff (2022); Miller & Shawver (2018) dat er momenteel nog onvoldoende ethiekonderwijs aanwezig is en dat ook de behandeling ervan niet ideaal is. Zo zijn studenten onvoldoende voorbereid op ethische kwesties die zich in het beroepsleven voordoen en wordt de academische gemeenschap medeverantwoordelijk gehouden voor onvoldoende ethiekonderwijs binnen boekhoudkundige opleidingen (Okougbo, Okike & Alao, 2021).

In de literatuur wordt nog steeds verondersteld dat er te weinig ethiektraining aanwezig is binnen boekhoudkundige opleidingen. Voor België zien we echter dat, zoals in de literatuurstudie in sectie 2.3.1 al vermeld, een van de opleidingsonderdelen van het ITAA 'de deontologie van het beroep en de antiwitwaswetgeving' is. Dit opleidingsonderdeel bevat drie studiepunten, wat overeenkomt met 45 contacturen (ITAA, z.d.). We kunnen dus veronderstellen dat dit de norm is voor ethiek binnen boekhoudkundige opleidingen hoger onderwijs in Vlaanderen. Dit omdat, zoals in vorige sectie vermeld, boekhoudkundige opleidingen hun curriculum doorgaans afstemmen op de richtlijnen van het ITAA. Wanneer we de opleidingen die voorbereiden op het beroep van accountant bekijken, kan er worden vastgesteld dat, wanneer ethiek wordt opgenomen, dit meestal voor drie studiepunten is, wat overeenstemt met het ITAA. Door deze veronderstelling ontstaat de eerste propositie:

Propositie 1: *Het opleidingsonderdeel ethiek komt aan bod binnen boekhoudkundige opleidingen in het hoger onderwijs in Vlaanderen en bevat ongeveer 45 contacturen.*

3.2.2 Aanpak ethiekonderwijs binnen boekhoudkundige opleidingen

3.2.2.1 Geïntegreerde of afzonderlijke cursus ethiek

Wanneer we de opleidingen die voorbereiden op het beroep van accountant onder de loep nemen, zien we dat de professionele bacheloropleidingen en graduaatsopleiding aangeven dat ze hun studenten voorbereiden voor het ITAA (HOGENT, z.d.; UCLL, 2023). Hierdoor is het opmerkelijk dat het studieprogramma van de professionele bacheloropleiding 'Accountancy-Fiscaliteit' bijna voor elke hogeschool een apart vak deontologie opneemt. Vaak telt dit opleidingsonderdeel drie studiepunten, wat gelijkaardig is aan de opleiding van het ITAA. Echter in een aantal hogescholen bestaat er geen apart vak ethiek binnen de bacheloropleiding. Ook binnen de masteropleiding 'master of science in de bedrijfseconomie' wordt aangegeven voor te bereiden op de toelatingsexamens van het ITAA. Ook hier is er een apart vak deontologie (Universiteit Gent, z.d.). Ook binnen de masteropleiding 'accountancy en revisoraat' is er een apart vak deontologie (KU Leuven, z.d.). Wanneer er geen apart vak ethiek is binnen het studieprogramma van de masteropleiding, komt dit soms al als apart vak aan bod in de voorafgaande bacheloropleiding. Hoewel we in de literatuurstudie (sectie 2.4.2) zagen dat de meeste studies een geïntegreerde cursus ethiek verkiezen in plaats van een afzonderlijke ethiekcursus (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015), lijkt op het eerste zicht in het studieprogramma

van de hogescholen en universiteiten in Vlaanderen dat er toch vaak gekozen wordt voor een aparte cursus ethiek. Zo ontstaat de tweede propositie:

Propositie 2: *Binnen boekhoudkundige opleidingen in het hoger onderwijs in Vlaanderen komt ethiek vooral aan bod als een afzonderlijke cursus.*

3.2.2.2 Traditionele of participatieve cursus ethiek

Uit verschillende wetenschappelijke literatuur (zoals vermeld in de literatuurstudie in sectie 2.4.3) blijkt dat participatieve cursussen ethiek het onderwijs zouden kunnen verbeteren. Ook zouden participatieve cursussen ethiek de interesse van studenten wekken (Arfaoui, Damak-Ayadi, Ghram & Bouchekoua, 2016). Toch constateerden Arfaoui, Damak-Ayadi, Ghram & Bouchekoua (2016) dat participatieve cursussen nog vaak ontbreken. Naar de toepassing van deze innovatieve middelen voor het onderwijzen van ethiek binnen boekhoudkundige opleidingen ontbreekt specifiek onderzoek voor Vlaanderen. Daarom zal volgende propositie worden onderzocht:

Propositie 3: *Het onderwijzen van ethiek binnen boekhoudkundige opleidingen in Vlaamse instellingen hoger onderwijs gebeurt nog vaak aan de hand van een traditionele cursus ethiek.*

3.2.2.3 Juridische en morele component van ethische dilemma's

Om de ethische besluitvorming van studenten te doen toenemen, is het belangrijk om naast de juridische component van ethische dilemma's ook de morele component mee in aanmerking te nemen. Dit omdat het in het beroep verder gaat dan enkel het naleven van de wet. Binnen ethische instructies wordt er vaak gefocust op de juridische component van ethische dilemma's. Toch kan het integreren van een sterke morele component in het ethiekonderwijs waarschijnlijk leiden tot een verbetering van het morele bewustzijn en uiteindelijk resulteren in ethisch verantwoord gedrag van boekhoudkundige professionals (Cameron & O'Leary, 2015). Omdat ook hier onderzoek voor Vlaanderen ontbreekt, kunnen we hieruit het volgende veronderstellen:

Propositie 4: *Binnen boekhoudkundige opleidingen in Vlaamse instellingen hoger onderwijs wordt in een cursus ethiek vooral gefocust op de juridische component van ethische dilemma's en wordt de morele component verwaarloosd.*

3.2.3 Voorbereiding op de toetreding tot het accountantsberoep

Accountants- en bedrijfsorganisaties benadrukken de noodzaak om ethiek op te nemen in het boekhoudcurriculum om bedrijfsschandalen te voorkomen (Andersen & Klammer, 2018). Toch blijkt ethiektraining nog vaak onvoldoende aanwezig en faalt het boekhoudonderwijs om dit te implementeren (Crawford, Helliard, Monk & Veneziani, 2014). Zo stellen Okougbo, Okike & Alao (2021) zelfs dat onderwijzers hebben bijgedragen aan de ineenstorting van ethiek in het bedrijfsleven. Hierdoor komt de vraag "welke vorm van ethische training hebben de betrokken partijen (auditors, accountants en managers) ontvangen als onderdeel van hun diploma's?" vaak naar boven (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015; Jennings 2004).

Ook wordt opgemerkt dat accountingstudenten, bij het betreden van de arbeidsmarkt, een lager niveau van moreel redeneren hebben dan studenten in andere disciplines (Bailey, Scott & Thoma,

2010). Zoals in de literatuurstudie al vermeld, blijkt dat in het Verenigd Koninkrijk maar in 58% van de bacheloropleidingen ethiek aan bod komt. Er moet dus nog veel gebeuren voordat boekhoudstudenten voldoende zijn blootgesteld aan ethische kwesties (Miller & Shawver, 2018).

Er is dus een verbetering van ethiekonderwijs in boekhoudkundige opleidingen nodig voor de toetreding tot het accountantsberoep (Sorensen, Miller & Cabe, 2017). Specifiek voor Vlaanderen ontbreekt onderzoek hiernaar. Daarom zal er in het empirische deel gekeken worden naar volgende proposities:

Propositie 5: *Studenten uit boekhoudkundige opleidingen, in Vlaamse instellingen hoger onderwijs, betreden het beroep van accountant met te weinig ethische kennis, waardoor ze onvoldoende zijn voorbereid op ethische kwesties binnen het accountantsberoep.*

Propositie 6: *Ethiekonderwijs komt onvoldoende aan bod binnen boekhoudkundige opleidingen, in Vlaamse instellingen hoger onderwijs, voor de toetreding tot het accountantsberoep.*

Hoofdstuk 4: Methodologie

Om de proposities uit het vorig deel te testen, zal er empirisch onderzoek worden uitgevoerd. Er wordt een kwalitatief onderzoek uitgevoerd op basis van de grounded theory. Zo wordt er data verzameld en geanalyseerd.

4.1 Dataverzameling

Aan de hand van kwalitatief onderzoek worden er semigestructureerde interviews afgenomen die niet-gestandaardiseerd zijn. Hierbij werd er op voorhand een interviewleidraad opgesteld (zie bijlagen) waarbij er tijdens het interview vragen kunnen wegvallen, maar ook extra vragen gesteld kunnen worden. Zo is er enige flexibiliteit tijdens het interview om bijvoorbeeld op interessante onderwerpen dieper in te gaan. De interviews zijn één-op-één afgenomen, dit fysiek of via een elektronische weg zoals Google Meet of Microsoft Teams. Indien er toestemming was van de geïnterviewde werd het interview opgenomen en uitgewerkt in een transcript.

Omdat er in deze masterproef specifiek gefocust wordt op boekhoudkundige opleidingen in Belgische instellingen voor hoger onderwijs en het accountantsberoep, werd er een doelgerichte steekproef genomen. Hierbij gaat de onderzoeker op zoek naar cases die relevante informatie kunnen geven en kan hij/zij op zijn/haar eigen oordeel afgaan om de cases te selecteren. Dit kan bijvoorbeeld voor experts of ervaringsdeskundigen (Saunders, Lewis, Thornhill, 2015). Dit is relevant voor deze masterproef omdat er specifieke ervaringsdeskundigen nodig zijn. Voor het testen van de eerste vier proposities worden er interviews afgenomen met docenten binnen boekhoudkundige opleidingen van het hoger onderwijs in Vlaanderen. Om na te gaan of ethiek voldoende aan bod komt voor de toetreding tot het accountantsberoep worden er beknopte interviews afgenomen met accountants die in het beroep actief zijn (ITAA-leden).

In totaal zijn er 11 interviews afgenomen waarvan 6 met docenten uit boekhoudkundige opleidingen en 5 met ITAA-leden. In onderstaande tabellen wordt een overzicht gegeven van de respondenten. In tabel 2 worden de bevraagde docenten van boekhoudkundige opleidingen weergegeven. In tabel 3 worden de bevraagde ITAA-leden weergegeven. Om de anonimiteit van de respondenten te waarborgen, worden er geen namen weergegeven. Ook wordt de naam van de hogeschool of universiteit waar de docenten lesgeven niet genoemd.

Tabel 2: Respondenten (docenten boekhoudkundige opleidingen)

Respondent	Gender	School	Boekhoudkundige opleiding(en)	Opleidingsonderdeel
Respondent 1	Man	Hogeschool 1	Graduaatsopleiding Accounting Administration	Professioneel Handelen
Respondent 2	Man	Hogeschool 2	Bachelor Bedrijfsmanagement: Accountancy-fiscaliteit & Postgraduaat Taks & Accountancy Management	Deontologie van de accountant; Vennootschapsbelasting ; Fiscaal beleid; Regionale en lokale belastingen; Algemene beginselen van het fiscaal recht;

				Praktijk en project fiscaliteit; Fiscaal management
Respondent 3	Man	Hogeschool 3	Bachelor Bedrijfsmanagement: Accountancy-fiscaliteit	DEA: Duurzaamheid, ethiek en actualiteit.
Respondent 4	Vrouw	Hogeschool 3 & Hogeschool 4	Bachelor-na-bachelor: Boekhoudkundige en fiscale expertise & Postgraduaat: Financial Management	Accounting en Management accounting & Corporate finance
Respondent 5	Vrouw	Hogeschool 4	Bachelor: Bedrijfsmanagement: Accountancy-fiscaliteit & Graduaatsopleiding: Accounting Administration	Meet the business 1; Meet the business 2; Project financieel management & Financial Accounting 1; Financial Accounting 2
Respondent 6	Vrouw	Universiteit 1	Master in de bedrijfseconomie	Deontologie

Tabel 3: Respondenten (ITAA-leden)

Respondent	Functie	Gender	Leeftijd
Respondent 7	Executive manager	Vrouw	40
Respondent 8	Senior manager	Vrouw	31
Respondent 9	Director	Vrouw	40
Respondent 10	Vennoot, bestuurder en dossierverantwoordelijke	Man	35
Respondent 11	Bestuurder, uitvoeren van managementtaken	Man	60

4.2 Data-analyse

De interviews worden eerst uitgewerkt in een transcript. Na het transcriberen van de interviews worden ze, volgens de grounded theorybenadering, gecodeerd. Dit codeerproces gebeurt in drie fases. De eerste stap is open coderen. Dit is het proces waar gegevens in eenheden worden opgedeeld en in categorieën worden ingedeeld. Daarna zullen er verbanden worden gezocht tussen deze categorieën. Dit noemt axiaal coderen. De laatste stap is selectief coderen. Hierbij gaan de belangrijkste categorieën geselecteerd worden en krijg je een kerncategorie (Strauss en Corbin, 2008; Saunders, Lewis, Thornhill, 2015).

De codes zijn samengevat in een datastructuur die in tabel 4 en 5 zijn weergegeven.

Tabel 4: Datastructuur docenten boekhoudkundige opleidingen

Selectieve codering	Axiale codering	Open codering
Opleidingsonderdeel ethiek	Toelatingsexamens ITAA	Rekening houden met examens Vorbereidende oefeningen ITAA-lid uitnodigen ...
	Belang ethiek	Heel belangrijk Kritisch denken Creatief denken ...
	Vak ethiek	Verplicht Drie studiepunten
Afzonderlijke vs geïntegreerde cursus	Specifiek opleidingsonderdeel	Afzonderlijke cursus Ethische aspect
	Binnen andere opleidingsonderdelen	Professionele houding Attitude Gastdocenten Regelgeving Bewustwording Verwijzingen
Traditionele vs participatieve cursus	Praktijkvoorbeelden	Cases Gastsprekers Rollenspel Opdracht ...
	Theorie	Theoretisch kader Wetgeving ...
Juridische vs morele component	Juridische aspecten	Wetgeving Rechtsvakken Naleven van de wet
	Morele aspecten	Persoonlijkheid Integriteit

Tabel 5: Datastructuur ITAA-leden

Selectieve codering	Axiale codering	Open codering
Ethische kwesties	Moreel handelen	Belangenconflict Onafhankelijkheid
	Juridisch handelen	Fraude

Mate waarin studenten zijn voorbereid	Te weinig voorbereid	Niet voorbereid Groeien in de praktijk
	Zelden in aanraking met ethische kwesties	Ethische kwesties beseffen Zelden ermee in aanraking Ervaren accountants
Ethiekonderwijs boekhoudkundige opleidingen	Moet het aan bod komen	Gedurende carrière Praktisch Voorzien in cursus Notie ervan hebben Niet te uitgebreid
	Wat moet aan bod komen	Communiceren Werkethiek Rode vlaggen Alarmbellen Berekeningen Frauduleuze praktijken
	Hoe moet het aan bod komen	Praktisch Cases Gastcollege Project Rollenspel Toepassen in praktijk
	Opleiding vs verwachting beroep	Aangepast aan uitstroom Veel verschil

Hoofdstuk 5: Resultaten

Dit hoofdstuk omschrijft de resultaten die blijken uit de interviews. Eerst worden de resultaten met betrekking tot de interviews met docenten uit boekhoudkundige opleidingen besproken om na te gaan hoe de opleidingen er momenteel uitzien. Daarna worden de resultaten met betrekking tot de interviews met de ITAA-leden besproken om de link te leggen naar de praktijk.

5.1 Docenten boekhoudkundige opleidingen

In dit deel worden de resultaten besproken die voortkomen uit de interviews met zes docenten van boekhoudkundige opleidingen uit tabel 2. In deze sectie worden de resultaten besproken die betrekking hebben op propositie 1 tot 4.

5.1.1 Propositie 1: Omvang opleidingsonderdeel ethiek

Wanneer wordt bevraagd of de opleiding rekening houdt met het ITAA, geven respondent 1, 2 en 4 aan wel rekening te houden met de toelatingsexamens van het ITAA. Respondent 1 geeft zelfs aan dat de opleiding zowel in het eerste als in het tweede jaar een spreker van het ITAA uitnodigt.

"Ja, wij nodigen zowel in het eerste als in het tweede jaar de mensen van het ITAA uit. [...] In het eerste jaar is dat van wat is ITAA, hoe zit dat met het traject om de ITAA-titel, welke titels zijn er, om die te behalen. En in het tweede jaar en dat zal je dan interesseren, focussen we vooral op deontologie. In het tweede jaar hebben we het vak professioneel handelen en binnen dat OPO, komt ITAA dus aan bod in het kader van deontologie, ethiek, klantenacceptatie." (respondent 1)

"Als je de bacheloropleiding Accountancy Fiscaliteit volgt, krijg je vrijstellingen voor toelatingsexamens bij het instituut." (respondent 2)

"Ja, zij moeten voldoen daaraan. Dus we krijgen op voorhand doorgestuurd wat effectief aan bod moet komen. En dan hebben we wel een beetje een vrije invulling daarrond, maar ja, daar wordt wel rekening mee gehouden, ja." (respondent 4)

Ook respondent 3 geeft aan dat er rekening wordt gehouden met de toelatingsexamens van het ITAA. Dit gebeurt bijvoorbeeld door voorbereidende oefeningen mee te geven aan de studenten.

"Ja, er zijn voorbereidende oefeningen geweest om dat examen succesvol af te leggen, ja." (respondent 3)

Respondent 6 geeft aan dat de opleiding zoveel mogelijk rekening probeert te houden met de vereisten voor het ITAA. Wanneer je de opleiding volgt, krijg je ook een aantal vrijstellingen voor het ITAA. De opleiding is wel nog niet volledig afgestemd op de vereisten van het ITAA waardoor de studenten niet voor alles een vrijstelling zullen krijgen.

"Wel zoveel mogelijk, maar dat is nog niet helemaal gealigneerd." (respondent 6)

Aangezien de opleidingen dus ook aangeven rekening te houden met het ITAA, zullen ze hun curriculum afstemmen op de richtlijnen van het ITAA. Respondent 1, 2 en 6 geven zo aan dat ethiek inderdaad drie studiepunten omvat. Respondent 1 geeft echter aan dat dit overeenkomt met 24

contacturen, terwijl bij het ITAA wordt gesteld dat het voor 45 contacturen zou tellen. Respondent 6 zegt dat het vak deontologie binnen de masteropleiding elke week drie contacturen bevat. Aangezien er in een semester twaalf weken onderwijsactiviteit zijn, zal het vak dus in totaal 36 contacturen omvatten, wat ook iets minder is dan het aantal contacturen van het ITAA. Uit het interview met respondent 3 bleek dat ethiek op hogeschool 3 binnen de bacheloropleiding voor 4 studiepunten aan bod komt.

"Drie studiepunten voor 24 contacturen." (respondent 1)

"Dat is een vak van drie studiepunten en wij vertalen dat altijd in 75 uren. Dus drie studiepunten, één studiepunten is 25 uren. Daar zijn de contacturen op de campus inbegrepen, maar ook de uren die je nodig hebt om het vak te studeren." (respondent 2)

"Drie studiepunten. Dat is 3u per week op maandagochtend." (respondent 6)

Respondent 4 geeft aan dat ethiek wel aan bod komt binnen de opleiding. Zo komen er bijvoorbeeld gastlectoren spreken. Ze heeft echter geen idee of het in een specifiek vak aan bod komt.

"Maar in de banaba, waar heel vaak beroep wordt gedaan op gastlectoren die met verhalen komen. [...] Dus het komt wel aan bod, ja. [...] Daar heb ik geen idee van of ze daar effectief nog een vak deontologie hebben." (respondent 4)

Bij hogeschool 4 zijn ze het curriculum van de bacheloropleiding voor het komende jaar aan het veranderen, zegt respondent 5. Binnen het oude curriculum, dat dit jaar nog geldig is, is er geen apart vak ethiek. Naar volgend jaar toe zal er echter wel een apart vak ethiek zijn, dit voor drie studiepunten.

"Zeker nu omdat er een apart vak in het derde jaar voor de bachelorstudenten deontologie voorzien wordt. Dat bestaat nu nog niet. Volgend jaar gaat het nieuw curriculum in het derde jaar eigenlijk van start. [...] Deontologie drie studiepunten, ja." (respondent 5)

Respondent 1, 2, 3 en 6 geven aan dat ethiek een verplicht vak is.

"Wij hebben geen keuzevakken. Nee, alle vakken zijn verplicht." (respondent 1)

"Dat is ook een verplicht vak. Net zoals RZL: religie, zingeving en levensbeschouwing in het eerste jaar is deontologie, dat zit in het derde jaar." (respondent 2)

De docenten geven ook allemaal aan het belangrijk te vinden dat ethiek wordt opgenomen in het curriculum. Wel geeft respondent 1 aan dat dit niet altijd gemakkelijk is om dit aan te leren omdat ethiek soms iets is dat je voor een deel in je hebt, of je hebt dat niet.

"[...] fraude is denk ik nooit een goed idee, maar fraude binnen als je het in het beroep van accounting wil handelen, ja dan denk ik dat er nog een groter probleem is omdat dat een beroep is dat sterk gestuurd wordt vanuit aansprakelijkheid, deontologie, deontologisch handelen dat is de beroepsbeoefenaar moet voldoen en moet dus de nodige ethische en het ethisch vermogen hebben. En dat kun je voor een stukje wat leren, maar als dat er niet is, is dat een moeilijke." (respondent 1)

"Ik vind ethiek wel heel belangrijk." (respondent 2)

"Ja, dat is heel belangrijk." (respondent 5)

Respondent 3 zegt ook dat hij ethiek heel belangrijk vindt omdat studenten moeten leren meer kritisch te denken en ook op een creatieve manier te denken.

"Ja, ik vind het heel belangrijk en dus ik probeer toch wel duidelijk low effort thinking op ethisch vlak te vermijden bij de studenten en wat meer kritisch, zelfredzaam en wat creatief. Want ge moet ook creatief zijn om goede ethische oplossingen te vinden." (respondent 3)

Respondent 4 geeft aan ethiek belangrijk te vinden omdat studenten op juridisch vlak moeten weten wat legaal is en wat niet. Daarnaast vindt respondent 4 het ook belangrijk dat studenten weten hoe ze met klanten moeten omgaan.

"Ik vind dat super belangrijk. Dat is nu echt op legaal vlak dat ik dat belangrijk vind, maar ik vind het ook gewoon belangrijk dat mensen die afstuderen als bachelor accountancy fiscaliteit en die aan de slag gaan, dat die ook naar klanten toe weten waar ze staan, wat ze mogen, waar ze voorzichtig moeten zijn. Die moeten weten wat een red flag is." (respondent 4)

Ook respondent 6 benadrukt het belang van ethiek. Ze geeft aan dat het belangrijk is om een duurzame wereld te creëren door fair accounting toe te passen. Studenten die worden opgeleid voor het beroep van accountant moeten op een ethische manier kunnen handelen. Wel is respondent 6 van mening dat ethiek nog steeds te weinig aandacht krijgt binnen de opleidingen.

"Ik vind dat superbelangrijk dat ethiek aan bod komt. Waarom? Omdat we streven naar een duurzame wereld. En een duurzame wereld wil ook zeggen dat fair tax, fair accounting. [...] Ik vind dat daar veel te weinig aandacht aan gegeven wordt in de opleidingen en dat dat dus mega belangrijk is." (respondent 6)

5.1.2 Propositie 2: Geïntegreerde versus afzonderlijke cursus ethiek

Wanneer de respondenten bevroegd worden of in de opleiding ethiek als een afzonderlijke of geïntegreerde cursus aan bod komt, geeft respondent 1 aan dat het vooral gaat over een afzonderlijke cursus, maar dat ethiek ook volledig geïntegreerd zit in de opleiding. Puur het ethische aspect van het beroep wordt vaak apart behandeld, maar de focus op een professionele houding en attitude wordt sterk benadrukt binnen de opleiding en komt dus over de hele opleiding aan bod.

"Dus dat is vanuit hogeschool 1 een belangrijk begrip. Met respect professioneel omgaan met derden, met collega's, met medestudenten, met docenten, maar ook met derden van buiten de hogeschool. Dus dat wordt er de hele tijd in gehamerd. En dan is er natuurlijk meer specifiek binnen het OPO of vak professioneel handelen dat we letterlijk aan de slag gaan met topics die samenhangen met deontologie." (respondent 1)

Binnen hogeschool 2 is er in het derde jaar een apart vak 'deontologie van de accountant'. Daarnaast komt ethiek binnen een aantal andere opleidingsonderdelen ook aan bod, zegt respondent 2. Zo komt ethiek bijvoorbeeld aan bod in het eerste jaar binnen het vak 'religie, zingeving en

levensbeschouwing'. Daarnaast komt ethiek in het tweede jaar ook kort aan bod binnen het practicum. Hier komen twee gastdocenten over ethiek vertellen.

"Zo hebben we in het eerste jaar een, Hogeschool 2 is eigenlijk een katholieke hogeschool, wel nog een vak hebben RZL: religie, zingeving en levensbeschouwing waar ethiek ook aan bod komt. De ethische stromingen, normen en waarden in het bedrijfsleven, de integriteit. Dat is een soort van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Dus daar komt dat wel aan bod.

In het tweede jaar komt het niet zo uitgesproken aan bod, maar we hebben daar een vak practicum en bij practicum komt er iedere week een gastdocent. Dus dat is iemand uit het bedrijfsleven die een bepaald onderwerp komt toelichten. Er zijn daar ook ja, ethische onderwerpen zal ik maar zeggen. Dus op een gans academiejaar zijn dat twee gastdocenten die over ethiek of maatschappelijk verantwoord ondernemen komen spreken.

En in het derde jaar hebben we deontologie. Het vak heet officieel deontologie van de accountant." (respondent 2)

Wanneer er wordt bevraagd of ethiek ook binnen andere opleidingsonderdelen geïntegreerd wordt, geeft respondent 2 aan dat dit niet het geval is. Respondent 2 geeft aan dat ethiek naast deze drie vakken niet aan bod komt binnen andere vakken. Binnen elk jaar van de bacheloropleiding komt ethiek dus aan bod binnen een specifiek vak. In de eerste twee jaar als onderdeel van een ander vak en in het derde jaar echt als apart vak deontologie. Binnen het postgraduaat is er ook een aparte cursus antiwitwaswetgeving.

"Nee, in het eerste jaar RZL, dat wel dus focust op ethiek. In het tweede jaar via gastcolleges bij practicum dat een vak is en dan in het derde jaar bij deontologie. Maar andere cursussen, nee, die spreken daar niet over. [...] In dat postgraduaat van Tax en Accountancy Management daar is er wel een aparte cursus antiwitwaswetgeving." (respondent 2)

Ook respondent 3 geeft aan dat het vooral over een aparte cursus ethiek gaat. Hier komt ethiek aan bod binnen het vak 'duurzaamheid, ethiek en actualiteit'. Respondent 3 is er wel van overtuigd dat zijn collega's ook kort ethische zaken zullen aanhalen in hun lessen, maar dit is nooit besproken.

"Niet noodzakelijk dat ik weet, maar ongetwijfeld zullen er ooit wel dingen uit de actualiteit worden aangehaald. Dus ongetwijfeld wel, maar dat is nooit met mij besproken in die zin." (respondent 3)

Binnen de bachelor-na-bacheloropleiding 'Boekhoudkundige en fiscale expertise' komt ethiek aan bod binnen een apart vak. Nu geeft respondent 4 ook aan dat ethiek binnen haar vak 'accounting' aan bod komt. Dit door in het vak de regelgeving aan te halen en zo de ethische voorwaarden te bespreken.

"Ik heb accounting gegeven dat focust zich op bijzondere mandaten, dus daar wordt wel de volledige regelgeving uitgeschreven van hoe dat een verslag van een accountant moet, ja, aan welke ethische voorwaarden dat dan moet voldoen, hoe dat uw team onafhankelijk moet zijn." (respondent 4)

Wanneer aan respondent 4 wordt gevraagd of ethiek ook nog binnen andere opleidingsonderdelen aan bod komt, is ze ervan overtuigd dat ethiek ook nog binnen andere opleidingsonderdelen wordt geïntegreerd. Maar dit kan ze niet met zekerheid zeggen omdat ze geen zicht heeft op de inhoud van de andere opleidingsonderdelen.

"Dat lijkt mij van wel, want ik weet dat in de banaba heel veel gastlectoren zijn, dus ik denk dat ze overal wel worst case, best case of waar dat we aan moeten voldoen kunnen implementeren." (respondent 4)

Respondent 5 geeft aan dat ethiek op dit moment zowel in de bacheloropleiding als in de graduaatsopleiding nog niet als een apart vak aan bod komt, maar dat het wel geïntegreerd wordt in de opleidingen over al de opleidingsonderdelen heen. Nu wordt het curriculum van de bacheloropleiding volgend jaar aangepast en zal er wel een apart vak deontologie zijn.

"Als ik kijk naar het oude curriculum, dan komt ethiek of deontologie op een misschien wel in meerdere vakken apart aan bod en eerder via gastcolleges of hier en daar eens een kleine verwijzing of naar de antiwitwaswetgeving, UBO register en dergelijke, maar niet zozeer als een apart vak. Als we kijken hoe dat we nu het nieuwe curriculum hebben hervormd, zien we wel dat we daarin echt in een apart vak deontologie in de bacheloropleiding voorzien hebben." (respondent 5)

Wanneer wordt bevraagd of ethiek na de hervorming van het curriculum in de bacheloropleiding nog steeds aan bod zal komen in de andere opleidingsonderdelen, is respondent 5 er ook van overtuigd dat dit zo zal zijn.

"Die alertheid blijft. Dus ik denk dat we daar wel als lectoren heel alert mee omgaan en dat we ook willen die verwijzingen constant. En die bewustwording voor de studenten al vanaf het eerste jaar natuurlijk. Dat we dat doen in de bacheloropleiding. In de graduaatsopleiding doen we dat ook wel, maar daar gaat het geen apart vak worden, maar dan blijft het wel via gastcolleges en ja, ook daar de verwijzingen, ook daarnaar ja." (respondent 5)

Binnen de masteropleiding aan universiteit 1 komt ethiek ook aan bod in een aparte cursus. In deze cursus staat specifiek ethiek in boekhouding centraal. Respondent 6 merkt op dat ethiek voornamelijk in deze aparte cursus wordt behandeld en minder in andere onderdelen van het curriculum, om zo overlap te voorkomen.

"Het gaat specifiek over ethiek en boekhouding, dus ethiek voor economische beroepen. Dat zit echt wel in mijn vak. We proberen ook zoveel mogelijk overlap tussen de verschillende vakken te vermijden dat we niet hetzelfde zeggen. Maar langs de andere kant, je moet ook wel de connectie zijn tussen die vakken." (respondent 6)

Wel is respondent 6 ervan overtuigd dat het wel kort aangehaald wordt binnen andere opleidingsonderdelen wanneer hier casussen aan bod komen over dat specifieke vakgebied. De opleiding probeert ook de docenten aan te moedigen om een aantal zaken te integreren en de docenten geven aan dat ze dit ook doen. Respondent 6 is er van overtuigd dat dit ook het geval is.

"Ik vind dat mijn collega's die BTW uitleggen of die accountancy uitleggen of die registratierechten, dat die ook daarbij moeten stilstaan. Ik ben ervan overtuigd dat zij dat af en toe wel doen in specifieke casussen. [...] Twee keer per jaar een semesteroverleg met al mijn collega's en daar komen ook dat soort van punten wel aan bod. Van probeer dat toch te integreren, zeker rond die duurzaamheid. En ja, of dat ze dat dan ook effectief doen, dat kan ik niet zeggen, maar ik neem aan als ze zeggen dat ze dat wel doen, dat ze dat wel gaan doen." (respondent 6)

Zo kan worden vastgesteld dat binnen elke opleiding ethiek als een aparte cursus aan bod komt. Wel zijn de respondenten ervan overtuigd dat ethiek ook geïntegreerd wordt binnen andere opleidingsonderdelen. Zo komen er binnen de opleidingsonderdelen van respondent 4 en 5 een aantal ethische kwesties aan bod. De andere respondenten zijn er ook van overtuigd dat ethiek nog binnen andere opleidingsonderdelen aan bod komt. Enkel respondent 2 geeft aan dat het enkel binnen drie specifieke vakken is waar ethiek aan bod komt.

Wanneer naar de mening van de docenten wordt gevraagd of ethiek het best in een afzonderlijke cursus aan bod moet komen of geïntegreerd moet worden, geven veel respondenten aan dat het een combinatie van beide moet zijn. Zo zegt respondent 1 dat het goed is om een apart vak te hebben, maar dat het ook een pluspunt is dat er binnen de richting gefocust wordt op een professionele houding. Een apart vak blijft nodig om de context mee te geven aan de studenten.

"Ik denk dat de aanpak zoals we het doen, dat dat goed is. Dat we een focus hebben op professionele houding en een attitude waarbij je dat effectief ja, ethiek ook hoog aangeschreven staat. Maar ik denk dat het wel goed is om een specifiek vak te hebben waarbij er ingezoomd wordt op die context. Anders zouden ze dat nooit oppikken. Nee, omdat binnen accounting ja, je hebt natuurlijk een wetgevend kader, dus je moet dat aan bod laten komen." (respondent 1)

Ook respondent 3 is van mening dat ethiek zowel als apart vak als geïntegreerd in de opleiding aan bod moet komen. Respondent 3 geeft aan dat dit geïntegreerd zou kunnen worden door bijvoorbeeld af en toe iets aan te halen uit de actualiteit.

"Ik denk dat beide kunnen. [...] Dus niet dat die dimensie zal er niet zwaar doorschijnen, maar het kan zijn occasioneel denk ik, denk aan de actualiteit of zo, dat er wel eens iets aan de orde komt, ja." (respondent 3)

Respondent 4 vindt dat een aparte cursus nodig is. Ze geeft ook aan dat dit binnen het ITAA ook het geval is. Daarnaast benadrukt respondent 4 dat het belangrijk is om het ook binnen andere opleidingsonderdelen te integreren. Dit omdat ethiek overal nodig is. Zo zegt respondent 4 het volgende:

"Ik denk dat zo een aparte cursus deontologie wel nodig is. In het ITAA bijvoorbeeld is dat ook nog altijd een apart vak. [...] Dat is overal nodig. Want ja, in het vak vennootschapsrecht hebben wij een ethische code. In het vak Bijzondere mandaten hebben we een ethische code. Als we btw aangiftes doen voor de klant, zelfs als we opdrachtbrieven opstellen, dat moeten

we allemaal volgens welbepaalde regels doen. Dus ik denk dat je dat overal kunt integreren en dat dat precies ook wel zo zou moeten.” (respondent 4)

Ook respondent 5 geeft aan dat ethiek op beide manieren aan bod moet komen. Dit omdat je een theoretisch kader nodig hebt, maar het zou binnen andere opleidingsonderdelen aan bod moeten komen zodat studenten duidelijk zien dat het niet iets apart is.

“Ik denk beiden dat zowel het ja, uiteraard moet je het theoretische kader hebben, daarover geleerd hebben wat mag, wat niet mag, wat de normen zijn. Maar dan ja, ik denk dat iets dat doordat het dan zo zwaar of moeilijk of theoretisch kan beschouwd worden in het vak deontologie, dan vind ik het belangrijk dat dat ook in uw opleiding, in alle vakken, dat die raakvlakken daar ook voor de student, dat dat duidelijk wordt dat dat niet een apart iets is, maar dat dat gewoon in uw job deel uitmaakt binnen alle taken die ge moet gaan doen.” (respondent 5)

5.1.3 Propositie 3: Traditionele versus participatieve cursus ethiek

Wanneer wordt bevraagd hoe het vak aan bod komt, geven al de respondenten aan dat het vooral aan bod komt in een participatieve cursus. Zo zegt respondent 1 dat het in het aparte vak op een participatieve manier aan bod komt. Natuurlijk krijgen de studenten het wetgevend kader toegelicht, maar dit wordt binnen dit vak dan op een actieve manier aangeleerd. In dit vak komen er vooral gastsprekers aan bod over allerlei onderwerpen die met ethiek te maken hebben. Daarnaast moeten de studenten ook opdrachten maken. Binnen deze opdrachten komen ook verschillende cases aan bod. Ook organiseren ze een bedrijfsbezoek waar een rollenspel gespeeld wordt. Aan het einde van dit vak maken de studenten ook een eindpresentatie die ze presenteren aan medestudenten. Op deze manier komt ethiek op een participatieve manier aan bod. Er zijn dus veel participatieve elementen aanwezig.

“Ja, inderdaad, dat is geen cursus hé, dat is luisteren naar gastsprekers. [...] En we geven ook telkens opdrachten. Dat gaat dan soms over ja, een verslag maken over wat de essentie was van de gastspreker gebracht heeft. We hebben ook een opdracht rond verschillende cases. En er is er nog eentje dat we er bij, alle drie cases waarin dat ze persartikelen moeten bespreken. Ze moeten ook een eindopdracht maken en presenteren aan de medestudenten. En we brengen ook een bedrijfsbezoek waar er een rollenspel is over een controle en vaak fiscale of mogelijk fiscale fraude en hoe gaan ze daar mee om en dan mogen ze de verschillende rollen spelen.” (respondent 1)

Respondent 2 geeft aan dat het in het tweede jaar ook als een participatieve cursus aan bod komt. Hier komen twee gastsprekers uit het bedrijfsleven over ethiek vertellen. Binnen het derde jaar, waar ethiek echt als een apart vak aan bod komt, komt het kort in een traditionele cursus aan bod, maar daarnaast vooral als een participatieve cursus op basis van cases. Ook respondent 3 geeft ethiek als een participatieve cursus op basis van cases. Daarnaast moeten de studenten ook een paper schrijven als eindproduct in de plaats van een examen. Respondent 5 geeft ook aan dat ethiek op een participatieve manier aan bod komt door cases te gebruiken.

"Dus op een gans academiejaar zijn dat twee gastdocenten die over ethiek of maatschappelijk verantwoord ondernemen komen spreken. [...] Want ik bespreek ook wel ethische stromingen, maar gewoon zo voor de studenten om kritisch na te denken. En ja, ik doe dat ook vooral op basis van cases." (respondent 2)

"Participatief. Dus ik zoek meestal wat dilemma's uit de actualiteit of iets wat al klassiek is, waar ik weet hoe het zo ongeveer gaat lopen en de bedoeling is met een dilemma of met een casestudy dat je daarna een dieper inzicht hebt in de problematiek. [...] De paper is het eindproduct." (respondent 3)

"Ja, op dit moment ja. Als ik kijk naar deontologie dat het dus op dit moment echt heel praktisch, puur met cases, ervaring is. Ook ervaringen die wij zelf uit het verleden doordat ik ook uit de praktijk met collega's uit de praktijk. Ja, is dat vooral met voorbeelden." (respondent 5)

Wel denkt respondent 5 dat het volgend jaar, na de hervorming van het curriculum, ook een deel een traditionele cursus zal zijn. Dit omdat er een apart vak komt waar de theorie moet worden toegelicht. Dit zal wel steeds met praktische voorbeelden geïntegreerd worden door bijvoorbeeld gastsprekers uit te nodigen.

"Nu ik denk ja in het vak deontologie in het nieuw curriculum gaat dat natuurlijk heel dat theoretisch kader moeten meegegeven worden. Maar wij zijn als opleiding ook wel we willen theorie moet meegegeven worden, maar tegelijkertijd willen we dan ook in dat vak toch ook wel wat gastcolleges integreren, zodat dat ook wat praktisch wordt." (respondent 5)

Respondent 4 geeft aan dat in de opleiding vaak gastsprekers komen. Zelf geeft ze geen specifiek vak ethiek, maar binnen haar vak komt ethiek aan bod zowel als een traditionele cursus als een participatieve cursus. Zo wordt er eerst in een cursus de wetgeving uitgelegd, maar wordt dit steeds gevolgd door een praktijkvoorbeeld. Daarnaast laat ze ook sprekers komen die over bepaalde onderwerpen komen spreken.

"Wat ik meestal doe om het duidelijk te maken, ze krijgen van mij een cursus waar alle wetgeving in uitgelegd is en dan wordt er eigenlijk een praktijkvoorbeeld aan gekoppeld dat we samen in de klas gaan oplossen. [...] Dus ik denk dat het meer participatief is, ook door ja echt voorbeelden daarin te gooien." (respondent 4)

Ook in het vak van respondent 6 komt ethiek aan bod zowel als een traditionele cursus als een participatieve cursus. Zo komt in de cursus eerst een algemeen kader aan bod. Respondent 6 is van mening dat dit nodig is om uitleg te geven over de normen. Ze geeft aan eerst een aantal principes mee te geven aan de studenten en deze achteraf toe te passen op voorbeelden.

"Ik geef eerst ook een algemeen kader. [...] Wat is deontologie, vanwaar komt het, maar dan de lessen nadien gaat dat specifiek over de economische beroepen ja. [...] Ja, omdat ge toch een beetje uitleg moet geven ook wat de normen zijn. [...] Wel ik doe meestal mijn lessen doe ik op basis van onderwerpen rond witwassen, rond omgaan met de klanten en dan geef ik daar een aantal principes over. Maar dan ga ik die principes wel toepassen aan de hand van voorbeelden, ja." (respondent 6)

Respondent 6 vindt dus dat ethiek kort wel op een traditionele manier aan bod moet komen om bepaalde normen mee te geven. Daarnaast is respondent 6 een grote voorstander van het behandelen van ethiek in een participatieve cursus. Dit doet ze zelf in haar lessen door middel van een actualiteitsopdracht en voorbeelden. De studenten moeten ook de actualiteitsopdracht presenteren.

"Ik ben zeker voorstander van participatief, dus ik probeer heel veel de studenten te betrekken, ook de actualiteitsopdrachten is daar een voorbeeld van. [...] We hebben ook een actualiteitsopdracht bij ons, dus ze moeten ja, in de actualiteit. Ik geef hen ook voorbeelden. Maar ja, ethische problemen die zich voordoen bij economische beroepen, ja, dat komt dan in de krant. En dan moeten zij daar commentaar op geven en ze moeten dat komen voorstellen omdat ik wel graag heb dat ze echt wel nadenken over bepaalde problematieken." (respondent 6)

Bij alle respondenten blijkt dus dat ethiek vooral aan bod komt op een participatieve manier, meestal op basis van cases. Soms komt er ook nog een traditionele cursus ethiek aan bod om de theorie mee te geven aan de studenten, maar dit wordt steeds gevolgd door een participatief deel waar meer praktijkgericht gekeken wordt.

5.1.4 Propositie 4: Juridische versus morele component

Wanneer er wordt bevraagd naar de juridische en morele aspecten, geeft respondent 2 aan dat binnen zijn vak beide aspecten aan bod komen. In eerste instantie komt er een stukje ethiek aan bod op basis van morele principes. Daarna komt ook de wetgeving aan bod. Op deze manier is er binnen de opleiding dus een balans tussen zowel de morele als de juridische componenten. Beide aspecten komen aan bod.

"[...] Dat is wat zegt de wet? Wat verplicht de wet jou? Wat mag je doen? Wat mag je niet doen? Maar niet alles staat in de wet en daarom heb je die ethiek nodig van wat als het niet in die deontologische wet staat in de voorschriften van het instituut en je wordt met een situatie geconfronteerd wat dan? [...] Maar dat is weer ethisch, dus dat ethische daar schets ik echt het hele ruime kader en dan daarbinnen die deontologie." (respondent 2)

Respondent 1 geeft aan dat vooral de juridische component aan bod komt, maar dat de morele component ook zeker belangrijk is en daar ook aandacht aan besteed wordt. Het komt wel aan bod, maar respondent 1 geeft aan dat dit ook een stukje over persoonlijkheid gaat. In de opleiding wordt hier wel veel belang aan gehecht en zelf geeft respondent 1 hier ook veel aandacht aan, dus het komt zeker aan bod en er is dus ook hier een balans.

"Wel, kijk, als je ziet wat de basisbeginselen zijn van de beroepsbeoefenaar, dat zijn voor een stuk morele principes. Integriteit bijvoorbeeld. Ja, dat is iets dat ik een zwaargewicht geef. Ook in die toets is dat een element waar dat ze van doordrongen moeten worden. Dat is een moreel concept, dus integriteit. Ja, zoals gezegd, het is moeilijk om dat te leren, hè. Ge zijt integer of niet. En ik denk dat dat een belangrijk criterium is om iemand geschikt te achten om dit beroep te doen." (respondent 1)

Respondent 3 geeft aan dat er ook een balans is. De juridische component komt eerder aan bod binnen de rechtsvakken, terwijl het morele aspect echt binnen zijn lessen ethiek aan bod zal komen. Af en toe zal er ook iets juridisch binnen het vak ethiek aan bod komen om iets te duiden, maar meestal is dit binnen de rechtsvakken dat dit aspect behandeld wordt. Op die manier komen binnen de opleiding beide aspecten van ethiek wel aan bod.

"Natuurlijk is er een overlap tussen het juridische en het ethische, maar er zijn ook puur juridische feiten en puur ethische feiten. En omdat wat ze krijgen van collega's, advocaten meestal, ja, dat is een ander soort materie. Natuurlijk heeft dat ook met ethiek te maken, niet altijd, maar soms wel. Maar ik blijf dan eerder aan die ethische kant staan. [...] Ja, eerder als bijkomende informatie om het dilemma goed te kunnen duiden." (respondent 3)

Respondent 4 geeft zelf aan dat binnen haar lessen geen balans is voor de aandacht tussen het juridische aspect en het morele. Zij geeft aan dat het alleen over de juridische component gaat en dat ze niet zo diep ingaan op de morele component. Het gaat hier dus enkel over het naleven van de wet. Zelf is ze wel van mening dat de morele aspecten van ethiek wel in de opleiding ergens aan bod zouden moeten komen.

"Nee, als er iets aangetikt wordt, gaat het eerder juridisch zijn door bijvoorbeeld te zeggen tegen studenten van ja, ge moet melden wanneer de klant in slechte papieren zit. Maar ik denk nooit dat ik een gevolg daarvan heb meegekregen. En wat dat dan eventueel ook zou kunnen betekenen voor uw bedrijf of voor uw werknemers of dus nee, zover gaat dat niet. [...] Ja, ik vind wel dat dat aan bod zou moeten komen." (respondent 4)

Respondent 5 geeft aan dat ze denkt dat er wel een balans is tussen de juridische en de morele component van ethiek. De wetgeving wordt meegegeven aan de studenten en het morele aspect komt overal een beetje aan bod. Wanneer het nieuwe curriculum wordt toegepast, zal er ook een apart vak deontologie zijn waar de morele aspecten aan bod zullen komen. De juridische aspecten blijven dan aan bod komen binnen de andere vakken op dezelfde manier als momenteel het geval is. Zo zal binnen het vak 'financial accounting' bijvoorbeeld de boekhoudwetgeving altijd worden ontrafeld.

"Financial accounting één, twee dan wordt de boekhoudwetgeving uiteen gerafeld voor de studenten. In het vak Boekhouden, Financial Accounting. Maar ja, en deontologie komt dan niet als apart vak of niet als opleidingsonderdeel nog niet aan bod. Maar wordt wel versnipperd gegeven dus ik denk wel dat er een balans is, ja." (respondent 5)

Respondent 6 denkt zelf dat er niet echt een balans is tussen de juridische en morele component. Het gaat vooral over de juridische component. Zo moeten de studenten een aantal regels kennen van de wetgeving. Respondent 6 probeert wel om de morele component aan te halen door studenten te laten nadenken over bepaalde standpunten en hun op die manier verder te laten denken dan de regel. Ook laat ze studenten nadenken over het ontstaan van de regels om aan te tonen dat er een morele component achter schuilt. Op die manier komt de morele component wel aan bod.

"Een balans. Ik zou hopen dat daar een balans tussen zit, maar ik denk het niet. Wat ik wel denk is dat om correct te handelen euhm mensen hebben graag duidelijke instructies,

duidelijke richtlijnen en dus dan heb je de normen en de wetgeving. Wat ik dus probeer is ook hen te laten nadenken over bepaalde standpunten over bepaalde invalshoeken. Dat dat niet altijd zo en dus om verder te denken dan die strikte regel. Ik tracht hen ook te laten nadenken over het ontstaan van die regels. [...] Die regels moeten ze kennen.” (respondent 6)

Bij respondent 2 en 3 komen zowel de juridische als de morele component evenzeer aan bod. Bij respondent 2 komt in één vak eerst de morele component en daarna de juridische component aan bod. Bij respondent 3 wordt dit in aparte vakken gegeven, waardoor er in één vak de morele component aan bod komt en bij andere vakken de juridische component. Op die manier is er een goede balans tussen beiden.

Bij respondent 1, 5 en 6 komen de juridische en de morele component ook beide aan bod. Hier bleek echter dat er meer aandacht is voor de juridische component en dat deze uitgebreider aan bod komt. Maar de drie respondenten geven wel aan dat de morele component ook zeker aan bod komt. Respondent 4 geeft aan dat het binnen haar vak vooral over de juridische component gaat. Wel vindt ze het belangrijk dat de morele component ook aan bod komt en dit zou binnen andere vakken van de opleiding wel het geval kunnen zijn, maar hier is geen duidelijkheid over of dit al dan niet binnen andere opleidingsonderdelen specifiek aan bod komt.

5.2 ITAA-leden

In dit deel worden de resultaten besproken die verkregen zijn uit interviews met ITAA-leden. In totaal werden er vijf interviews met ITAA-leden afgenomen. Dit deel werpt een blik op de resultaten voor propositie 5 en 6.

5.2.1 Propositie 5: Mate waarin studenten zijn voorbereid op ethische kwesties

5.2.1.1 Ethische kwesties binnen het beroep van accountant

Om na te gaan of studenten voldoende zijn voorbereid op ethische kwesties, werd er eerst bevraagd met welke ethische kwesties men binnen het accountantsberoep geconfronteerd wordt. De respondenten geven aan dat er een aantal ethische kwesties zijn binnen het beroep van accountant. Vaak worden er ethische kwesties aangehaald die betrekking hebben op een belangenconflict tussen twee klanten. Respondent 8 stelt dat ze in zo een situatie het goede wil doen voor beide klanten en ze beide klanten graag goed wil informeren, maar dat is niet altijd makkelijk als die klanten verbonden zijn met elkaar. Zo geeft respondent 7 ook aan dat je soms bepaalde klanten kan tegenkomen in dossiers van andere klanten. Op dit moment moet je beide klanten goed informeren zonder de ander te benadelen.

"[...] heb je heel vaak toch verschillende klanten die zich onderling mengen dus jij komt in bepaalde dossiers andere klanten van u tegen. [...] Dus dat is dan zo wat ethisch moeilijker terwijl ik vind wel dat je correct moet blijven naar beide partijen, maar je mag ook geen afbreuk doen aan wat de andere persoon doet want dit is zeker wel een meerwaarde. Dus dat is soms een moeilijke.” (respondent 7)

"Ik vind het altijd moeilijk als ge accountant of boekhouder zijt van twee partijen die met elkaar verbonden zijn. Alle die handelingen met mekaar doen en die komen op een bepaald moment met een vraag en ge wilt ze alle twee goed informeren, maar soms botst dat met elkaar. Want wat het goede is voor de ene is niet altijd het beste voor de andere. En persoonlijk vind ik dat soms wel een hele moeilijke." (respondent 8)

Respondent 7 en 9 geven ook aan dat het belangrijk is om ervoor te zorgen dat je als accountant onafhankelijk bent. Zo kan het zijn dat er bepaalde dossiers van klanten zijn waar je persoonlijk betrokken bij kan zijn en dit moet je vermijden of toch zeker aangeven.

"Daarnaast hebt ge bijvoorbeeld soms ook dossiers waar ge zelf persoonlijk bij betrokken zijt. Heel concreet, mijn persoonlijke huisarts was bijvoorbeeld klant bij bedrijf x. [...] Ik zeg van ja maar dat is wel mijn huisarts en dan hebben ze eerst afgestemd met de huisarts of die daar geen bezwaar mee had of ik dat deed of niet. En ja dat is het enige dat ge eigenlijk kunt doen." (respondent 7)

"Ik denk dat wij vooral altijd moeten waken over onze onafhankelijkheid." (respondent 9)

Daarnaast geven respondent 8 en 11 aan dat er ook nog andere ethische aspecten zijn. Zo is er de andere kant van ethisch handelen en hier gaat het over wat je als accountant doet wanneer een klant fraude pleegt. Respondent 8 geeft wel aan dat ze dit eigenlijk nog niet echt heeft meegemaakt. Wel heb je regelmatig klanten die iets niet officieel doen, maar dat blijft vaak binnen bepaalde grenzen. Hier geeft de respondent aan dat het wel belangrijk is om de klant hier attent op te maken. Ook respondent 11 geeft aan dat ze weinig geconfronteerd worden met klanten die frauderen. Maar als dit wel het geval is, heeft de accountant de plicht dit aan te geven.

"Als die ja, de kantjes ervan af loopt, maar het is op zich nog binnen het aanvaardbare dan is dat op zich ook nog wel oké, maar dan zou ik daar zeker en vast die attent op proberen maken. Maar dat is niet zo evident alle ja dat is ook iets wat met ervaring komt he want ik denk als ik 8 jaar geleden zou starten dat ik dat niet zou doen terwijl nu is dat gewoon ook het correcte om te zeggen van ja wat ge hier aan het doen zijt dat is eigenlijk niet juist." (respondent 8)

"Daarnaast worden we, alhoewel ik moet zeggen bij ons heel weinig, maar worden wel eens geconfronteerd met mensen die proberen te frauderen. [...] als mensen echt beginnen met valse facturen en dergelijke en met dingen naar het buitenland te versluizen enzoverder daar zijn we toch heel voorzichtig in. [...] En af en toe maken we daarmee dus dat we daar toch heel duidelijk perk en paal aan moeten stellen en dat we soms mensen moeten signaleren aan de antiwitwascel. Gebeurt gelukkig niet al te vaak, maar het is toch al een paar keer dat we dingen gemeld hebben." (respondent 11)

5.2.1.2 Mate waarin studenten zijn voorbereid op ethische kwesties

Respondent 8, 9, 10 en 11 geven aan dat studenten heel weinig zijn voorbereid op de ethische kwesties binnen het beroep. Wel geeft respondent 9 aan dat dat ook heel moeilijk is om daarop voorbereid te zijn en dat je daar in kan groeien wanneer je in de praktijk staat.

"Ik denk dat dat heel weinig is eigenlijk. Ja hoe hard zijn ze voorbereid, ik denk helemaal niet." (respondent 8)

"Ik denk dat dat heel moeilijk is en daarom dat het heel goed is dat ge daarin groeit, hè." (respondent 9)

"Niet! Niet niet. Nee, niet eigenlijk." (respondent 10)

"Ik denk niet dat er heel veel aandacht aan besteed wordt in de opleiding. [...] dat zijn dingen waar men eigenlijk niet zo van op de hoogte is of die niet moet ik zeggen, niet echt in de opleiding verwerkt wordt he. Een BTW aangifte of een vennootschapsbelasting, daar is men beter gewapend dan omgaan met dergelijke kwesties." (respondent 11)

Respondent 7 geeft aan dat startende werknemers over het algemeen de ethische kwesties wel beseffen. Ze geeft ook aan dat wanneer je begint met de opleiding aan het ITAA, het eerste vak deontologie is. Niet alle startende werknemers beginnen echter onmiddellijk aan hun opleiding bij het ITAA, waardoor ze dan niet altijd die deontologie meekrijgen.

"Ik denk wel dat ze dat wel over het algemeen beseffen. Ze krijgen ook wel zo een stukje deontologie in hun opleiding waar dat dan ook wel altijd op de geheimhoudingsplicht en dergelijke wordt gewezen en zeker als ge aan uw ITAA start, daar is het eerste vak dat je krijgt deontologie. En daar wordt het er echt wel ingedramd dat het niet de bedoeling is om confidentiële zaken vrij te geven." (respondent 7)

Alle respondenten geven wel aan dat startende werknemers zelden in aanraking komen met moeilijke ethische kwesties. Dit omdat je als starter nooit de moeilijke dossiers krijgt of de moeilijker taken. Daarnaast zijn er meestal een aantal ervaren accountants die alles nog nakijken en controleren. Wel kan het zijn dat starters eens een dossier krijgen waarin toch iets ethisch niet heel correct is en dan is het wel belangrijk dat ze daarvan op de hoogte zijn en weten dat er iets niet klopt.

"Het is natuurlijk ook iemand die pas start gaat natuurlijk niet met klanten bij een echtscheidingsprocedure aan de tafel moeten zitten of die gaan meer achter de schermen een heel stuk werken. Euhm maar het is wel belangrijk dat ze daar notie van hebben." (respondent 7)

"Ik denk dat als het gaat over bij ons nu op dit moment als er iemand start, gaat die daar niet vaak mee in aanraking komen. Als er nu iemand start ja ik kijk dat nog na of een collega kijkt dat nog na dus dat is nog altijd wel een tussenvangnet die het misschien wel kunnen opmerken." (respondent 8)

"Minder, minder. Omdat zij niet die moeilijke kwesties tegenkomen." (respondent 9)

"Ja, op zich eigenlijk hoe gaat dat bij ons als bij ons een werknemer start, hetzij met ervaring, hetzij zonder ervaring, die wordt opgeleid door een ervaren beheerder." (respondent 10)

"In het begin natuurlijk veel minder he, want men gaat ergens beginnen met relatief eenvoudige dossiers waar er standaard transacties zijn. Dus in die zin is het ook een

geleidelijk aan proces. [...] Maar dus het is inderdaad niet zo dat als je als beginnening dat je onmiddellijk met die moeilijke kwesties geconfronteerd gaat worden.” (respondent 11)

5.2.2 Propositie 6: Ethiekonderwijs binnen boekhoudkundige opleidingen

5.2.2.1 Leren in opleiding versus in de praktijk

Respondent 7 geeft aan dat ethiek vooral iets is wat je gedurende je carrière leert. Ze is daarom van mening dat dit niet echt aan bod moet komen binnen de opleiding. Ze geeft aan dat het heel moeilijk is om dit in een opleiding aan te bieden en vindt dit ook niet echt nodig.

"Goh ja ik zou daar denken vooral het gezond boeren verstand primeert wel. Alle mensen die in die opleiding zitten weten ook wel dat ze met confidentiële zaken bezig zijn. Goh dus ik denk niet dadelijk, ik zou dat niet zo dadelijk iets of ja dat is natuurlijk ook iets wat ge meer ja gedurende uw carrière leert. Maar nee ik denk dat dat heel moeilijk is om in een opleiding daarop in te spelen. " (respondent 7)

Wel geeft respondent 7 aan dat als het aan bod zou komen, het best op een praktische manier behandeld moet worden. Op die manier zou het zinvol kunnen zijn om studenten al eens te laten zien hoe het in de praktijk eraan toegaat. Dit zou ze dan aan de hand van een gastcollege laten aanhalen.

"Ik denk wel niet dat het slecht is om daar bijvoorbeeld wel eens iets heel praktisch rond te organiseren. Bijvoorbeeld een gastcollege waar dat iemand uit de praktijk komt zeggen van kijk die situaties hebben zich al eens voorgedaan zijt daar u bewust van, ge gaat dat in de toekomst in uw beroep tegenkomen. [...] dat hoeft soms maar is 1 uurtje te zijn dat ze gewoon maar is zo een notie hebben." (respondent 7)

De andere respondenten vinden dat ethiek wel aan bod zou moeten komen, ook al komen startende werknemers vaak minder in aanraking met ethische kwesties. Respondent 8 geeft aan dat ethiek wel opgenomen zou moeten worden in boekhoudkundige opleidingen, maar niet in een traditionele cursus. Dit kwam ook terug in het interview met respondent 7, die aanhaalt dat als het in de opleiding aan bod komt, dit op een praktische manier zou moeten gebeuren, zoals een gastcollege. De respondenten geven dus beiden aan dat ethiek op een praktische manier aan bod zou moeten komen.

"Ik vind ja dat het aan bod moet komen, maar misschien op een praktische manier, zo een praktische namiddag." (respondent 8)

Respondent 9, 10 en 11 geven aan dat het wel belangrijk is om ethiek op te nemen in het curriculum van boekhoudkundige opleidingen. Zo geeft respondent 10 aan dat het belangrijk is om een aantal richtlijnen mee te krijgen zoals het omgaan met de antiwitwaswetgeving, fraude, nieuwe klanten, enzovoort. Ook respondent 11 geeft aan dat studenten een aantal richtlijnen moeten meekrijgen zodat ze duidelijk weten waarvoor ze verantwoordelijk zijn.

"Moet dan wel voorzien worden in de opleidingen? Ja, ik denk dat zeker dus dat dat zeker in het curriculum zou mogen voorzien worden." (respondent 9)

"Dat eigenlijk wel dus het is belangrijk dat ze een notie hebben van als ze hun eerste stappen in de boekhoudwereld terechtkomen, dat ze ergens wel weten waar kan ik wel in aanraking mee komen en wat is sowieso de bedoeling dat ik moet doen." (respondent 10)

"In dat opzicht zou het misschien wel goed zijn dat men toch een zekere basis in de opleiding ook krijgt van kijk jongens en meisjes, hou daar rekening mee, want dat zijn ook dingen waar je uiteindelijk zelf aansprakelijk voor kan gesteld worden." (respondent 11)

Respondent 9, 10 en 11 geven dus aan dat ethiek wel aan bod moet komen. Wel geven alle drie de respondenten aan dat je het grootste deel toch leert door het in de praktijk te doen. Ze geven dus wel aan dat het aan bod moet komen in het curriculum, omdat studenten wel een notie van ethiek moeten hebben, maar dat dit ook niet te uitgebreid aan bod moet komen. Dit omdat je het grootste deel leert door het toe te passen in de praktijk. Respondent 9 stelt zo ook dat het deels een taak is van de werkgevers om hun werknemers hierin op te leiden en te blijven bijscholen. Ook respondent 11 geeft aan dat bij hun kantoor werknemers hierin worden opgeleid. Wel geeft hij aan dat dit niet in ieder kantoor het geval is. Daarom vindt hij het belangrijk dat studenten dit in de opleiding wel aangeboden krijgen. Hij is van mening dat dit niet te uitgebreid moet zijn omdat je het grootste deel leert in de praktijk door het te doen en bepaalde zaken mee te maken.

"Ik zou al eerder denken dat dat meer on cours de route moet voorzien worden door de werkgevers dat daar voldoende, ge hebt het stukske verplichte antiwitwaswetgeving dat dat eigenlijk elk jaar eens een keer gebeurt." (respondent 9)

"Ja, dat daar wel een aantal richtlijnen in gegeven worden, maar de effectieve uitwerking daarvan gaat ge toch maar leren eigenlijk in de praktijk. Maar naar de studenten toe, ja, zou er wel een notie van gegeven mogen worden, maar het moet geen uitgebreide boek zijn." (respondent 10)

"Dus in die zin men mag of moet daar niet in overdrijven omdat on the job training is er ook heel belangrijk he, je moet ook zelf meemaken van wanneer is een transactie nu verdacht? Je kan wel theoretisch gaan uitleggen, maar je moet echt eens in het dossier zitten en kunnen ervaren van wanneer is iets verdacht, wanneer moet ik dat signaleren, hoe moet ik ermee omgaan enzoverder." (respondent 11)

5.2.2.2 Wat moet aan bod komen

Wanneer wordt bevraagd naar de aspecten van ethiek waarvan de respondenten denken dat die meer aandacht moeten krijgen in boekhoudkundige opleidingen, wordt er vaak aangehaald dat studenten een aantal aandachtspunten moeten meekrijgen voor bepaalde situaties waar er alarmbellen zouden moeten afgaan. Zodat wanneer ze bepaalde situaties tegenkomen in dossiers, startende werknemers zelf kunnen aangeven wanneer iets niet volgens de regels is. Zo geven respondent 8, 9 en 11 het volgende aan:

"Het is wel goed dat je weet van oke dit zijn zo wat rode vlaggen, dat zijn aandachtspunten waar je rekening mee moet houden. Ik denk dat dat op dit moment nog niet helemaal aan bod komt." (respondent 8)

"Dat ge vooral wat kapstokken in handen hebt, dat bepaalde zaken echt alarmbellen geven en dat ge dan effe wel weet van oei, dit is niet oké. Ja, en dat ge dan weet wat ge moet doen. Dat ge niet te veel in detail, maar dat ge wel de hoofdlijnen wel goed meekrijgt en dat ge goed weet van oké, nu moet ik verder, dieper graven en er dieper op inzetten om te zien wat ik moet doen of niet." (respondent 9)

"Duidelijke fraudedossiers en duidelijke antiwitwaspraktijken dat men daar toch wat duiding zou moeten rond krijgen. [...] Dus die dingen, ja, daar zou toch wel wat de belangrijke dossiers of de fraudemogelijkheden of technieken dat zou misschien toch niet slecht zijn om daar wat algemene kennis rond te hebben." (respondent 11)

Respondent 7 gaf in eerste instantie aan dat ethiek opnemen in boekhoudkundige opleidingen niet nodig lijkt. Wanneer gevraagd wordt naar de juridische aspecten, zegt respondent 7 wel dat dit in de opleiding aan bod zou kunnen komen zodat studenten wel een idee hebben wanneer iets niet correct is. Dus ook respondent 7 is van mening dat er een aantal aandachtspunten aan studenten meegegeven kunnen worden.

"Ik denk niet zozeer dat de wettekst in verband met deontologische regels of rechtenleer echt besproken wordt. Dat is inderdaad iets wat je zou kunnen opnemen, maar dat is natuurlijk de droge letter. Dat je daar zo wat de praktische highlights uithaalt ook zoals antiwitwaswetgeving en dergelijke dat ze daar ook mee in aanraking he dat er wel alarmbellen moeten afgaan als ge onregelmatigheden ziet in een dossier en dat ge dat niet zomaar moogt laten passeren. Zo een zaken zou inderdaad niet slecht zijn dat ze al maar gewoon weten ah daar bestaat wetgeving rond." (respondent 7)

Respondent 7 geeft daarnaast aan dat het wel goed zou zijn om studenten meer soft skills aan te leren. Het is bijvoorbeeld belangrijk dat studenten weten hoe ze zich professioneel moeten gedragen bij de klant. Ze heeft het er dan vooral over dat startende werknemers soms moeite hebben met communicatie. Ze merkt dat startende werknemers vaak geen vragen durven stellen. Niet aan de klant, maar ook niet aan collega's. Respondent 7 vindt dit iets waar wel aan gewerkt moet worden binnen de opleidingen, omdat communicatie in het beroep van accountant heel belangrijk is. Vaak moet je meermaals contact opnemen met klanten om de dossiers te vervolledigen en dan is het belangrijk dat je assertief bent. Ook respondent 8 geeft aan communicatie heel belangrijk te vinden. Zij geeft ook aan dat startende werknemers vaak geen vragen durven stellen waardoor ze soms met eindeloos werk opgezadeld geraken. Daarom geven beide respondenten aan dat het goed zou zijn om in de opleidingen meer aandacht te besteden aan bijvoorbeeld communicatieve vaardigheden naar klanten toe.

"En wat vind ik persoonlijk zelfs nog belangrijker is van hoe, want dat doen wij heel vaak wij pakken onze juniors snel mee naar klanten, is hoe gedragen in die professionele omgeving van de klant. [...] En dan dat ze ook durven, en dat merk ik wel dat dat heel moeilijk is de laatste tijd voor de nieuwe generatie, mensen rechtstreeks aanspreken. En dat is wel iets wat ik denk dat niet slecht zou zijn als zoiets meer in een leertraject zou opgenomen worden." (respondent 7)

"Want ja dat is ook een stukje communicatie he. En die communicatie in het algemeen is niet altijd even evident als ge pas afgestudeerd zijt. [...] Natuurlijk dat is ook gebonden aan is dat iets dat ge kunt aanleren, misschien deels wel, maar dat is ook een stukje aan maturiteit he en aan ouder worden dat dat ook een beetje daaraan verbonden zit. Ik denk als ge dat zo is een paar keer aan de hand hebt dat ge de volgende keer denkt van ik kan het hier beter vroeger gaan aangeven dus ja ik vind dat soms een hele moeilijke." (respondent 8)

Respondent 8 geeft ook aan dat dit soms een stukje over werkethiek gaat, bijvoorbeeld op tijd komen enzovoort. Wel geeft ze aan dat dit zeer moeilijk aan te leren is en in jezelf als persoon zit. Dus dit zou goed zijn om op te nemen in opleidingen, maar respondent 8 geeft zelf aan dat ze niet weet hoe dit haalbaar zou zijn.

"Werkethiek is dat dan eigenlijk, maar zo op tijd komen, uw baas verwittigen als ge er niet gaat zijn. Maar dat is ook niet evident omdat ja iemand die nooit op tijd is moeten komen, gaat ge die dat kunnen aanleren in uw drie jaar van dan opeens wel op tijd te komen." (respondent 8)

Respondent 10 stelt ten slotte ook nog voor om studenten te leren een aantal berekeningen te maken om te weten hoe een klant best bijgestuurd kan worden.

"Wat eigenlijk geen enkele student, en dat heb ik ook niet geleerd tijdens mijn studentenjaren is een aantal berekeningen kunnen maken eigenlijk om te weten hoe dat ge uw klant moet gaan bijsturen. En er zijn een aantal berekeningen die wij toepassen en de verschillende sectoren, maar die berekeningen, die worden niet op school toegelicht. En dat zijn berekeningen waar dat een docent eigenlijk ook mee aan de slag kan gaan." (respondent 10)

5.2.2.3 Hoe moet het aan bod komen

Wanneer de respondenten gevraagd wordt op welke manier ethiek dan best aan bod moet komen, zijn alle respondenten van mening dat het op een praktische manier aan bod moet komen. Respondent 7, 8, 9 en 11 halen aan dat dit vooral via cases zou kunnen door de studenten een aantal verhalen mee te geven die in het verleden zijn voorgevallen. Ze zijn van mening dat wanneer je studenten verhalen meegeeft uit de praktijk, dit beter zal bijblijven. Respondent 11 is wel van mening dat er ook een stukje theorie aan bod zou moeten komen omdat er wel een bepaalde basis moet zijn. Zo geven respondent 7, 8, 9 en 11 het volgende aan:

"Ethiek vaak ook gelinkt aan de meer sappige verhalen. Is ook wel zo dan blijft dat bij studenten ook meer hangen." (respondent 7)

"Wat praktische voorbeelden van wat zijn de gevolgen van als ge er geen aandacht voor hebt. Of welke verhalen uit het verleden zijn er al van dus zoiets." (respondent 8)

"Dat ze inderdaad zelf efkes kritisch moeten nadenken. Ja. Dus eerder ergens wel een schets hebben, maar dat er bepaalde situaties zijn waar ze kunnen inschatten van oké ja, is er iets aan de hand of niet?" (respondent 9)

"Natuurlijk, je moet ergens beginnen met een basis en een basistheorie die men daar rond uitlegt, maar dan zou het vooral, ja, het toepassen, de praktijk moeten zijn hè. [...] Ik denk

dat dat goed zou zijn om daar bijvoorbeeld mensen vanuit de praktijk eens een paar cases te laten komen toelichten en dat studenten dat eens moeten bekijken van hoe staan ze er tegenover, hoe zouden zij het aanpakken, is dat correct, is dat niet correct, waar ligt die grens, waar is men duidelijk over die grens enzoverder.” (respondent 11)

Respondent 8 zegt dat ze dit eerder in een praktijknamiddag aan bod zou laten komen. Dit door een aantal cases aan bod te laten komen en studenten hier in groepjes aan te laten werken. Op die dag zou ze ook aanraden om een ITAA-lid uit te nodigen om op die manier ook te koppelen met wat de regels zijn rond ethiek in de praktijk.

“[...] Dat is natuurlijk heel belangrijk, maar dan denk ik dat ik het eerder zou naar een soort praktijknamiddag ofzo. Waar dat ge verschillende soorten ethische kwesties zo eens aan bod laat komen en dat ze daar in werkgroepjes aan moeten nadenken. Dat ge het zo wat meer praktijkgericht maakt. [...] we gaan daar een bezoekje aan koppelen van iemand van het ITAA die ook die deontologie regels eens kan aantonen.” (respondent 8)

Respondent 10 is van mening dat dit best op basis van een project aan bod zou kunnen komen. Hij zegt dat de studenten hier dus ook een stukje theorie moeten zien en deze dan moeten koppelen aan een project. Dit betekent dat ze zelf op basis van de theorie een aantal zaken bekijken en vervolgens met de praktijk gaan aftoetsen hoe het daar in zijn werking gaat. Dit kan door met een aantal boekhoudkantoren in gesprek te gaan.

“Dat dat puur eigenlijk gewoon op projectbasis kan gedaan worden. Puur, gewoon effectief daar een project voor uitschrijven. [...] Die theorie te kunnen gaan weerspiegelen met twee of drie boekhoudkantoren vertel ons heel efkes kijk we hebben hier een fictief bedrijf, wij zouden dat op die manier aanpakken is onze redenering juist, hoe pakken jullie dat hier aan?” (respondent 10)

Daarnaast geeft respondent 10 aan dat er wel wat theorie aan bod zou moeten komen. Hij geeft wel aan dat het bij ethiek belangrijk is om het niet puur theoretisch te houden, maar om dit te weerspiegelen naar de praktijk. Hij geeft als voorbeeld aan om dit te doen aan de hand van een rollenspel en op die manier na te gaan wat je in bepaalde situaties best wel of niet zou doen.

“In dit geval moet ge ook een theorie hebben. [...] Eerder naar de praktijk gericht en dan eerder met inderdaad laat elkaar maar eens babbelen en ge krijgt twee kaartjes en de ene is de boekhouder en de ander is de frauduleuze die eigenlijk over u gaat spreken met ik wil iets in het zwart gaan doen en ik wil zoveel uren aangeven en eens kijken van hoe gaat ge daar op in.” (respondent 10)

5.2.2.4 Verschillen tussen opleidingen en verwachtingen van het beroep

Respondent 8 geeft aan dat de verwachtingen die er zijn over startende werknemers en wat zij leren in de boekhoudkundige opleidingen, aangepast worden aan wat startende werknemers kunnen. De verwachtingen worden dus automatisch een beetje aangepast naar de uitstroom die er is van studenten. Vermits respondent 8 aangaf dat studenten niet zijn voorbereid op ethische kwesties, wordt dit ook niet door de praktijk verwacht. Wel wordt er verwacht dat startende werknemers een hoge werkethiek hebben.

"Dus kwa ethiek vind ik het op dit moment denk ik niet dat de verwachtingen perse anders liggen alle hoger liggen dan hetgeen wat eruit stroomt omdat ik denk dat het ook niet zo heel hoge verwachtingen zijn kwa ethiek. Buiten de werkeethiek he, buiten op tijd komen, communicatie enzoverder. Maar ik denk niet dat de verwachting is van ze gaan fraude opsporen ofzo. Dat bijvoorbeeld niet." (respondent 8)

Respondent 10 zegt dat er wel een verschil is tussen de opleiding en wat er uit de praktijk wordt verwacht. Dit vooral omdat er een groot verschil is tussen de theorie die binnen de opleidingen wordt onderwezen en hoe het er in de praktijk aan toegaat. Ook respondent 11 geeft aan dat er een verschil is tussen de opleiding en de praktijk. Hij zegt dat de wetgeving snel evolueert en dat er dus steeds meer verwachtingen komen vanuit de praktijk, maar dat dit nog niet aan bod komt in opleidingen.

"De theorie wat je krijgt toegelicht op school, zo heb ik het toch ervaren, en de effectieve praktijk dat daar een heel groot verschil in zit. Omdat geen enkel kantoor op dezelfde wijze werkt." (respondent 10)

"Dus je ziet vanuit de wetgever dat daar een hele verstrenging is gekomen, maar dat heeft zich nog niet vertaald in de opleidingen natuurlijk." (respondent 11)

Hoofdstuk 6: Conclusie

In dit laatste hoofdstuk wordt een centrale conclusie gevormd op basis van de onderzoeksvraag. Dit hoofdstuk zal eerst de centrale conclusies formuleren waarin de proposities worden besproken. Daarna worden de beperkingen van dit onderzoek en aanbevelingen voor volgend onderzoek besproken in sectie 6.2.

6.1 Centrale conclusies

Deze masterproef heeft tot doel een antwoord te bieden op de centrale onderzoeksvraag: “In welke mate komt ethiek aan bod in Belgische boekhoudkundige opleidingen en is dit voldoende voor de praktijk?”. Om deze onderzoeksvraag te beantwoorden, is er een empirisch onderzoek uitgevoerd. Er zijn zes proposities opgesteld die getest worden aan de hand van interviews met zowel docenten van boekhoudkundige opleidingen als ITAA-leden.

De eerste propositie veronderstelt dat ethiek aan bod komt binnen boekhoudkundige opleidingen in Vlaanderen en dat dit opleidingsonderdeel 45 contacturen omvat. Deze propositie is tot stand gekomen uit de veronderstelling dat de opleidingen rekening houden met de richtlijnen van het ITAA. De respondenten geven allemaal aan rekening te houden met de richtlijnen van het ITAA. Zo komt ethiek ook bijna in alle opleidingen voor als een vak van drie studiepunten, wat overeenkomt met het curriculum van het ITAA. Echter komt ethiek niet altijd voor 45 contacturen aan bod binnen de opleidingen.

Binnen bijna elke opleiding wordt ethiek behandeld in een afzonderlijke cursus. Zo blijkt uit de interviews dat zowel binnen de opleidingen aan hogescholen als binnen de masteropleiding aan de universiteit er een afzonderlijke cursus gewijd is aan ethiek, wat propositie 2 bevestigt. Wel kwam er in elk interview naar voren dat naast de afzonderlijke cursus ethiek binnen de boekhoudkundige opleidingen, ethiek ook geïntegreerd wordt over andere opleidingsonderdelen heen. Hoewel ethiek voornamelijk in een aparte cursus aan bod komt, wordt het ook geïntegreerd. De docenten zijn van mening dat er een afzonderlijke cursus moet zijn om de theorie aan te leren en de wetgeving mee te geven aan de studenten, maar zij vinden ook dat ethiek daarnaast geïntegreerd moet worden binnen andere opleidingsonderdelen. Dit standpunt wordt ondersteund door de literatuur, waaruit blijkt dat de meeste studies de voorkeur geven aan een geïntegreerde cursus ethiek en dat docenten ook een geïntegreerde cursus ethiek verkiezen (Martinov-Bennie & Mladenovic, 2015). Uit de interviews blijkt dit te kloppen en vinden docenten dat ethiek moet geïntegreerd worden over de opleidingsonderdelen, maar ze zijn wel allemaal van mening dat er ook een afzonderlijke cursus moet blijven bestaan. De opleidingen zullen dus best beide bevatten.

In de literatuur wordt gesteld dat participatieve cursussen ethiek vaak ontbreken (Arfaoui, Damak-Ayadi, Ghram & Bouchekoua, 2016). Uit de interviews blijkt echter dat ethiek binnen boekhoudkundige opleidingen aan Vlaamse instellingen voor hoger onderwijs onderwezen wordt aan de hand van participatieve cursussen. Hierdoor kan propositie 3 niet bevestigd worden. Soms wordt er wel nog een traditionele cursus ethiek gegeven om een basis van de theorie over te brengen, maar dit wordt steeds aangevuld met een participatief aspect, vaak aan de hand van cases om echte praktijkproblemen aan de studenten voor te leggen. Arfaoui, Damak-Ayadi, Ghram & Bouchekoua (2016) stellen in hun onderzoek wel dat studenten echte dilemma's uit de praktijk voorgeschooteld

zouden moeten krijgen. Dit blijkt in boekhoudkundige opleidingen in Vlaamse instellingen hoger onderwijs al het geval te zijn. Zo geven alle respondenten aan gebruik te maken van cases binnen hun lessen. Ook komt ethiek nog op andere participatieve manieren aan bod binnen verschillende opleidingen bijvoorbeeld door een rollenspel, een actualiteitsopdracht, enzovoort.

In de opleidingen van hogeschool 2 en 3 is er een goede balans tussen de juridische en de morele component van ethiek. Bij hogeschool 1, 4 en universiteit 1 komen beide aspecten ook aan bod, maar hier bleek echter dat er meer aandacht is voor de juridische component. Cameron & O'Leary (2015) stellen dat ethische instructies vaak gefocust zijn op de juridische component van ethische dilemma's. Bij deze drie respondenten blijkt dit het geval te zijn vermits zij vooral focussen op de juridische component. Echter kunnen we propositie 4 niet volledig aanvaarden vermits de morele component hier niet wordt verwaarloosd. Alle drie de docenten geven aan dat de morele component ook zeker aan bod komt, maar in mindere mate dan de juridische component. De focus ligt voornamelijk op de juridische component. De propositie kan dus niet volledig aanvaard worden vermits alle opleidingen aangeven rekening te houden met de morele component. Bij hogeschool 2 en 3 is er zelfs een balans tussen de juridische en morele aspecten van ethiek.

Propositie 5 stelt dat studenten het beroep van accountant betreden met te weinig ethische kennis. Bijna alle ITAA-leden geven aan dat studenten zeer weinig tot niet zijn voorbereid op ethische kwesties binnen het beroep. Propositie 5 kan dus bevestigd worden. Wel geven de ITAA-leden aan dat startende werknemers zelden in aanraking komen met moeilijke ethische kwesties en je dit ook pas effectief kan leren door ervaring. De studenten zijn dus niet voorbereid, maar ze zullen ook weinig in aanraking komen met deze kwesties en leren veel in de praktijk.

Uit onderzoek van Martinov-Bennie & Mladenovic (2015) is gebleken dat de beroepswereld het noodzakelijk vindt dat ethiek wordt opgenomen in het boekhoudcurriculum. Dit blijkt uit de interviews ook zo te zijn. Alle ITAA-leden geven aan het belangrijk te vinden dat ethiek wordt opgenomen in het curriculum. Wel stellen een aantal ITAA-leden dat startende werknemers ethische kwesties leren door het in de praktijk toe te passen. Ook zijn ze van mening dat werkgevers verantwoordelijk zijn om hun werknemers hierin op te leiden. Daarom stellen ze dat ethiek wel aan bod moet komen binnen boekhoudkundige opleidingen, maar dat dit ook niet te uitgebreid moet zijn. Toch benadrukken ze enkele aspecten die meer aandacht zouden moeten krijgen in boekhoudkundige opleidingen, zoals het herkennen van situaties waarbij ethische alarmbellen moeten afgaan. Alle ITAA-leden zijn het erover eens dat ethiek best op een praktische manier moet worden onderwezen aan de hand van cases. Uit de interviews met de docenten blijkt dat dit momenteel al het geval is. Hierdoor zijn de ITAA-leden van mening dat ethiek weliswaar aan bod moet komen binnen boekhoudkundige opleidingen, vooral op een praktische manier, maar zij zijn niet van mening dat ethiek momenteel echt onvoldoende aan bod komt, omdat een groot deel ervan in de praktijk wordt geleerd. Daarnaast zijn ze van mening dat ethiek aan bod moet komen in cases, maar dit is momenteel al het geval. Propositie 6 kan dus niet bevestigd worden.

6.2 Beperkingen en aanbevelingen

Er werden in totaal 11 interviews afgenomen waarvan 6 met docenten uit boekhoudkundige opleidingen en 5 met ITAA-leden. De docenten komen uit vier verschillende hogescholen en één

universiteit. Deze masterproef focust zich specifiek op hoger onderwijs in Vlaanderen waardoor de bevraagde hogescholen en universiteit ook in Vlaanderen gevestigd zijn. Aangezien er een gebrek is aan onderzoek naar België in het algemeen, zou het interessant kunnen zijn om naar boekhoudkundige opleidingen in heel België te kijken. Op die manier zouden nog meer hogescholen en universiteiten kunnen worden bevraagd.

Daarnaast zijn vijf van de zes respondenten werkzaam als docent aan een hogeschool, terwijl slechts één docent van een universiteit heeft deelgenomen aan het onderzoek. De resultaten van deze masterproef focussen zich dus vooral op hogescholen. Het kan voor toekomstig onderzoek interessant zijn om een breder beeld te verkrijgen door ook meer opleidingen op universitair niveau te bestuderen.

Referenties

- Albrecht, S. W., Hill, N. C., & Albrecht, C. C. (2006). The ethics development model applied to ethics in accounting. *Australian Accounting Review*, 16(1).
<https://doi.org/10.1111/J.1835-2561.2006.TB00323.X>
- Andersen, M. L. & Klamm, B. K. (2018). Haidt's social intuitionist model: What are the implications for accounting ethics education? *Journal of Accounting Education*, 44, 35–46.
<https://doi.org/10.1016/j.jaccedu.2018.05.001>
- Arce, D. G., & Gentile, M. C. (2015). Giving Voice to Values as a leverage point in business ethics education. *Journal of Business Ethics*, 131(3), 535–542.
- Arfaoui, F., Damak-Ayadi, S., Ghram, R. & Bouchekoua, A. (2016). Ethics Education and Accounting Students' Level of Moral Development: Experimental Design in Tunisian Audit Context. *Journal of Business Ethics*, 138(1), 161–173. <https://doi.org/10.1007/s10551-015-2643-z>
- Association to Advance Collegiate Schools of Business International (AACSB). (2004). *Ethics Education in Business Schools: Report of the Ethics Education Task force to AACSB International's Board of Directors*. St. Louis, MO: AACSB.
- Bailey, D. C., Scott, I., & Thoma, S. J. (2010). Revitalizing accounting ethics research in the neo-Kohlbergian framework: Putting the DIT into perspective. *Behavioral Research in Accounting*, 22(2), 1–26.
- Blanthorne, C., Kovar, S. E., & Fisher, D. G. (2007). Accounting educators' opinions about ethics in the curriculum: An extensive view. *Issues in Accounting Education*, 22(3), 355–390.
- Bryant, A., & Charmaz, K. (2007). *The Sage handbook of grounded theory*. Sage.
- Cameron, R. A. & O'Leary, C. (2015). Improving Ethical Attitudes or Simply Teaching Ethical Codes? The Reality of Accounting Ethics Education. *Accounting Education*, 24(4), 275–290.
<https://doi.org/10.1080/09639284.2015.1036893>
- Christensen, A., Cote, J., & Latham, C. (2016). Insights regarding the applicability of the defining issues test to advance ethics research with accounting students: A meta-analytic review. *Journal of Business Ethics*, 133(1), 141–163.
- Christensen, A., Cote, J. & Latham, C. K. (2018). Developing Ethical Confidence: The Impact of Action-Oriented Ethics Instruction in an Accounting Curriculum. *Journal of Business Ethics*, 153(4), 1157–1175. <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3411-4>
- Cohen, J. R., & Martinov-Bennie, N. (2006). The applicability of a contingent factors model to accounting ethics research. *Journal of Business Ethics*, 68(1), 1–18.
- Cooper, B. J., Leung, P., Dellaportas, S., Jackling, B., & Wong, G. (2008). Ethics education for accounting—a toolkit approach. *Accounting Education: an International Journal*, 17(4), 405–430. <https://doi.org/10.1080/09639280802436681>

- Cowton, C., & Cummins, J. (2003). Teaching business ethics in UK higher education: Progress and prospects. *Teaching Business Ethics*, 7, 37–54.
- Crawford, L., Helliard, C., Monk, E. & Veneziani, M. (2014). International Accounting Education Standards Board: Organisational legitimacy within the field of professional accountancy education. *Accounting Forum*, 38(1), 67–89. <https://doi.org/10.1016/j.accfor.2013.09.001>
- De Angelo, L. (1981). Auditor independence, low balling, and disclosure regulation. *Journal of Accounting and Economics*, 3(2), 113–127.
- Dellaportas, S. (2006). Making a difference with a discrete course on accounting ethics. *Journal of Business Ethics*, 65(4), 391–404.
- Dellaportas, S., & Hassall, T. (2013). Experiential learning in accounting education: A prison visit. *The British Accounting Review*, 45(1), 24–36. <https://doi.org/10.1016/j.bar.2012.12.005>
- Duska, R. F., Duska, B. S., & Kury, K. W. (2018). *Accounting ethics*. John Wiley & Sons.
- Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review*, 108(4), 814–834.
- Hall, L., & Sen, J. (2004). Harmonizing qualifications of accountants-steps toward reciprocity in a global profession. *Journal of Accounting & Finance Research*, 12(5), 104–117.
- Hiltebeitel, K. M., & Jones, S. K. (1991). Initial Evidence on the Impact of Integrating Ethics into Accounting Education Issues. *Accounting Education*, 6(2), 262–276.
- HOGENT. (z.d.). *Accountancy-fiscaliteit*. Hogeschool Gent. <https://www.hogent.be/opleidingen/bachelors/bedrijfsmanagement/accountancy-fiscaliteit/>
- Hummel, K., Pfaff, D., & Rost, K. (2018). Does economics and business education wash away moral judgment competence? *Journal of Business Ethics*, 150(2), 559–577. <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3142-6>
- IAESB. (2013). *International Accounting Education Standards Board factsheet*. Available at: <https://www.ifac.org/sites/default/files/uploads/IAESB/IAESB.pdf>.
- Institute for Tax Advisors and Accountants*. (z.d.). IFAC. <https://www.ifac.org/about-ifac/membership/members/institute-tax-advisors-and-accountants>
- IFAC. (2021). *Part IES 4: Initial Professional Development – Professional Values, ethics, and Attitudes | Advancing Accountancy Education*. education.ifac.org. <https://education.ifac.org/part/ies-4>
- ITAA. (2021, 7 juni). *Wat doet het ITAA*. Institute for Tax Advisors and Accountants. <https://www.itaa.be/nl/wat-doet-het-ita/>
- ITAA. (2022, 1 augustus). Institute for Tax Advisors and Accountants. <https://www.itaa.be/nl/wetten-en-kb/>

- ITAA. (z.d.). *Ik wil toelatingsexamen doen. Welke vakken? Heb ik recht op vrijstellingen? Stagemeeester?* [Powerpoint-slides]. Institute for Tax Advisors and Accountants. https://www.itaab.be/wp-content/uploads/Toelatingsexamen_vrijstellingen_stagemeeester.pdf
- Jackling, B., Cooper, B. J., Leung, P., & Dellaportas, S. (2007). Professional accounting bodies' perceptions of ethical issues, causes of ethical failure and ethics education. *Managerial Auditing Journal*, 22(9), 928–944.
- Jennings, M. M. (2004). Incorporating ethics and professionalism into accounting education and research: A discussion of the voids and advocacy for training in seminal works in business ethics. *Issues in Accounting Education*, 19(1), 7–26.
- Kish-Gephart, J. J., Harrison, D. A., & Treviño, L. K. (2010). Bad apples, bad cases, and bad barrels: Meta-analytic evidence about sources of unethical decisions at work. *Journal of Applied Psychology*, 95(1), 1–31
- Kohlberg, L. (1969). Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization. In D. A. Goslin (Ed.), *Handbook of Socialization Theory and Research* (pp. 347–380). Chicago, IL: Rand McNally.
- Kohlberg, L. (1984). *Essays on Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages* (Vol. 2). San Francisco, CA: Harper & Row.
- KU Leuven. (z.d.). *Master in de accountancy en het revisoraat (Leuven)* https://onderwijsaanbod.kuleuven.be/opleidingen/n/SC_51016804.htm#bl=02,0202
- Loeb, S. E. (2007). Issues relating to teaching accounting ethics: An 18 year retrospective. *Research on Professional Responsibility and Ethics in Accounting*, 11, 1–30.
- Loeb, S. E. (2015). Active learning: An advantageous yet challenging approach to accounting ethics instruction. *Journal of Business Ethics*, 127(1), 221–230.
- LOI - WET. (2020, 11 september). Koninklijk besluit van 11 september 2019 betreffende de beroepsopleiding van de accountants en van de belastingadviseurs <http://www.ejustice.just.fgov.be/eli/besluit/2020/09/11/2020015599/justel#LNK0004>
- Martinov-Bennie N. & Mladenovic, R. (2015), Investigation of the Impact of an Ethical Framework and an Integrated Ethics Education on Accounting Students' Ethical Sensitivity and Judgment, in *Journal of Business Ethics*, 127 (1), 189–203
- Melè, D. (2005). Ethical education in accounting: Integrating rules, values and virtues. *Journal of Business Ethics*, 57(1), 97–109.
- Miller, W., Becker, D., & Pernsteiner, A. (2014). The accounting ethics course reconsidered. *Global Perspectives in Accounting Education*, 11, 77–99.
- Miller, W.F. & Shawver, T.J. (2018) An Exploration of the State of Ethics in UK Accounting Education, *Journal of Business Ethics*, 153, 1109–1120

- Okougbo, P. O., Okike, E. N. & Alao, A. (2021). Accounting ethics education and the ethical awareness of undergraduates: an experimental study. *Accounting Education*, 30(3), 258–276. <https://doi.org/10.1080/09639284.2021.1888135>
- Onderwijskiezer. (z.d.). *Onderwijskiezer, beroepen*. Geraadpleegd op 19 september 2023, https://www.onderwijskiezer.be/v2/beroepen/beroep_detail.php?beroep=105&var=HOGER&richting=56
- Poje, T. & Zaman Groff, M. (2022). Mapping Ethics Education in Accounting Research: A Bibliometric Analysis. *Journal of Business Ethics*, 179(2), 451–472. <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04846-9>
- Rest, J. R. (1986). *Moral development: Advances in research and theory*. New York: Praeger
- Royaei, R., Ahmadi, S. A. & Jari, A. (2013). Students' and faculty members' perceptions of the importance of business ethics and accounting ethics education: Iranian case. *Asian Journal of Business Ethics*, 2(2), 163–171. <https://doi.org/10.1007/s13520-012-0023-7>
- Sadler-Smith, E. (2012). Before virtue: Biology, brain, behavior, and the "moral sense". *Business Ethics Quarterly*, 22(2), 351–376.
- Saunders, M., Lewis, P. & Thornhill, A. (2015). *Methoden en technieken van onderzoek* (7e ed.). Pearson Education Benelux.
- Shaub, M. K. (1994). An analysis of the association of traditional demographic variables with the moral reasoning of auditing students and auditors. *Journal of Accounting Education*, 12, 1–26.
- Sikka, P., Haslam, C., Kyriacou, O., & Agrizzi, D. (2007). Professionalising claims and the state of UK professional accounting education: Some evidence. *Accounting Education: An International Journal*, 16(1), 3–22.
- Sorensen, D. P., Miller, S. E. & Cabe, K. L. (2017). Developing and Measuring the Impact of an Accounting Ethics Course that is Based on the Moral Philosophy of Adam Smith. *Journal of Business Ethics*, 140(1), 175–191. <https://doi.org/10.1007/s10551-015-2656-7>
- Strauss, A. & Corbin, J. (2008). *Basics of Qualitative Research* (3e ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Swanson, D., & Fisher, D. (2008). Business ethics education: If we don't where were going, any road will take us there. In D. Swanson & D. Fisher (Eds.), *Advancing business ethics education* (pp. 1–23). Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Thorne, L. (1999). An analysis of the association of demographic variables with the cognitive moral development of Canadian accounting students. *Journal of Accounting Education*, 17, 87–99.
- UCLL (2023, 25 november). *Boekhoudkundige en fiscale expertise*. UCLL. <https://www.ucll.be/nl/banababfe>
- UCLL. (2023, 25 november). *Accountancy-Fiscaliteit*. <https://www.ucll.be/nl/af#paragraph-toc-navigation--119>

Universiteit Gent. (z.d.). *Master of Science in de bedrijfseconomie (fiscaliteit)*

<https://studiekiezer.ugent.be/2024/master-of-science-in-de-bedrijfseconomie-fiscaliteit>

UHasselt. (z.d.). *Toegepaste Economische Wetenschappen studeren aan UHasselt - UHasselt.*

<https://www.uhasselt.be/toegepaste-economische>

[wetenschappen?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjw9vqyBhCKARIsAIIcLMHb16suzqdp19qJ9CScLr0W579UX5o8JFtZV6qaA49ho8l1LBIY-roaAvTaEALw_wcB#anch-606-master](https://www.uhasselt.be/toegepaste-economische-wetenschappen?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjw9vqyBhCKARIsAIIcLMHb16suzqdp19qJ9CScLr0W579UX5o8JFtZV6qaA49ho8l1LBIY-roaAvTaEALw_wcB#anch-606-master)

Uysal, Ö. (2010). Business ethics research with an accounting focus: A bibliometric analysis from 1988 to 2007. *Journal of business ethics*, 93(1), 137-160.

Bijlagen

Bijlage 1: Interviewleidraad docenten boekhoudkundige opleidingen

Inleiding

Als eerste wil ik u bedanken voor uw medewerking aan mijn onderzoek. Ik ben een student aan de UHasselt en voor mijn masterproef voor de opleiding Handelswetenschappen doe ik onderzoek naar de mate waarin ethiek aan bod komt in Belgische boekhoudkundige opleidingen en of dit voldoende is voor de praktijk. Alle informatie wordt anoniem verwerkt in de masterproef. Ik verwacht dat het interview ongeveer 45 minuten zal duren. Ten slotte zou ik nog willen vragen of ik het interview zou mogen opnemen?

Feitelijke gegevens

Kunt u zichzelf even kort voorstellen?

- Wat is uw naam en leeftijd?
- Welke opleiding heeft u gehad?
- Kunt u vertellen hoe uw loopbaan er tot nu toe uitziet?
- Binnen welke boekhoudkundige opleiding(en) geeft u momenteel les?
- Welke opleidingsonderdelen geeft u hier momenteel?

Propositie 1 (Het opleidingsonderdeel ethiek komt aan bod binnen boekhoudkundige opleidingen in het hoger onderwijs in Vlaanderen en bevat ongeveer 45 contacturen.)

Houdt de opleiding rekening met de vereisten voor de toelatingsexamens van het ITAA?

- Zo ja, op welke manier?
- (Zo nee, wordt er wel rekening gehouden met de IES-standaarden?)

Vindt u het belangrijk dat ethiek aan bod komt binnen de opleiding? Waarom wel/niet?

Komt ethiek aan bod binnen de opleiding?

- Zo ja, is het een verplicht vak of een keuzevak?
- Zo ja, voor hoeveel studiepunten komt ethiek aan bod?
- Zo ja, met hoeveel contacturen komt dit ongeveer overeen?

Vindt u dat ethiek voldoende aan bod komt binnen de opleiding?

Propositie 2 (Binnen professionele bacheloropleidingen in Vlaamse hogescholen komt ethiek vooral aan bod als een afzonderlijke cursus.) + 3 (Binnen masteropleidingen in Vlaamse universiteiten komt ethiek vooral aan bod in een geïntegreerde cursus ethiek.)

Op welke manier komt ethiek aan bod binnen het curriculum? (Is er een aparte cursus?)

- Zijn er specifieke cursussen die volledig zijn gewijd aan ethiek in boekhouding?

Komt ethiek aan bod binnen uw lessen/opleidingsonderdeel?

- Zo ja, op welke manier?

Wordt ethiek geïntegreerd binnen andere opleidingsonderdelen in de opleiding?

- Zo ja, zijn hier voorschriften voor om ethiek te behandelen binnen de opleidingsonderdelen?

Vindt u zelf dat ethiek best aan bod zou komen in een aparte cursus of dat het geïntegreerd moet worden over de opleidingsonderdelen?

Welke uitdagingen of obstakels zijn er bij het integreren van ethiek in boekhoudkundige opleidingen?

- Hoe worden deze aangepakt binnen uw instelling?

Propositie 4 (Het onderwijzen van ethiek binnen boekhoudkundige opleidingen in Vlaamse instellingen hoger onderwijs gebeurt nog vaak aan de hand van een traditionele cursus ethiek.)

Hoe worden ethische dilemma's in de boekhoudkundige context besproken in uw lessen? Worden er casestudy's of praktijkvoorbeelden gebruikt om ethische besluitvorming te illustreren?

Wordt ethiek onderwezen aan de hand van een traditionele cursus of eerder een participatieve cursus?

- Participatieve (actief leren): bv rollenspel, quiz, casestudy, ...
- Indien participatieve: kunt u voorbeelden geven van manieren waarop ethiek dan onderwezen wordt? (bv casestudy, praktijkvoorbeelden, ...)

Propositie 5 (Binnen boekhoudkundige opleidingen in Vlaamse instellingen hoger onderwijs wordt in een cursus ethiek vooral gefocust op de juridische component van ethische dilemma's en wordt de morele component verwaarloosd.)

Denkt u dat er een balans is tussen de aandacht voor de juridische en morele aspecten van ethiek in de boekhoudkundige opleiding? Waarom wel of niet?

Extra

Hoe zorgt uw instelling ervoor dat studenten ethische competenties ontwikkelen die relevant zijn voor het boekhoudvakgebied?

Hoe wordt er gemeten of studenten ethische competenties ontwikkelen tijdens de opleiding?

- Zijn er evaluatiemethoden of instrumenten die worden gebruikt om ethische groei te beoordelen?

Slotvragen

Hoe ziet u de rol van ethiek in de boekhoudkundige opleidingen in de toekomst?

Zijn er aanbevelingen die u zou doen om ethiekonderwijs in boekhoudkundige opleidingen te verbeteren?

Is er nog iets dat u zelf graag zou willen toevoegen aan dit interview?

Bijlage 2: Interviewleidraad ITAA-leden

Inleiding

Als eerste wil ik u bedanken voor uw medewerking aan mijn onderzoek. Ik ben een student aan de UHasselt en voor mijn masterproef voor de opleiding Handelswetenschappen doe ik onderzoek naar de mate waarin ethiek aan bod komt in Belgische boekhoudkundige opleidingen en of dit voldoende is voor de praktijk. Alle informatie wordt anoniem verwerkt in de masterproef. Ik verwacht dat het interview ongeveer 30 minuten zal duren. Ten slotte zou ik nog willen vragen of ik het interview zou mogen opnemen?

Feitelijke gegevens

Kunt u zichzelf even kort voorstellen?

- Wat is uw naam en leeftijd?
- Welke opleiding heeft u gehad?
- Kunt u vertellen hoe uw loopbaan er tot nu toe uit ziet?

Wat is uw huidige functie?

- Hoe lang werkt u al in dit bedrijf?
- Hebt u al andere jobs gehad in dit bedrijf? Welke?
- Welke taken oefent u precies uit?

Verdiepende vragen

Propositie 6 (Studenten uit boekhoudkundige opleidingen, in Vlaamse instellingen hoger onderwijs, betreden het beroep van accountant met te weinig ethische kennis.) + 7 (Startende werknemers zijn onvoldoende voorbereid op ethische kwesties binnen het accountantsberoep.)

Met welke ethische kwesties kom je binnen het accountantsberoep in aanraking?

In welke mate zijn studenten die beginnen werken voorbereid op ethische kwesties binnen het accountantsberoep? (Merkt u dat startende werknemers te weinig ethische kennis hebben?)

Propositie 8 (Ethiekonderwijs komt onvoldoende aan bod binnen boekhoudkundige opleidingen, in Vlaamse instellingen hoger onderwijs, voor de toetreding tot het accountantsberoep.)

Vindt u dat ethiek in het curriculum van boekhoudkundige opleidingen aan bod moet komen of leren de studenten het in de praktijk door het te doen?

- Indien ethiek moet worden opgenomen, vindt u dat ethiek nog meer aan bod zou moeten komen binnen boekhoudkundige opleidingen dan dat momenteel het geval is?
- Zijn er bepaalde aspecten van ethiek die u denkt dat in boekhoudkundige opleidingen meer nadruk zouden moeten krijgen met het oog op het accountantsberoep?

Zijn er ethische richtlijnen die u hebt geleerd tijdens uw opleiding en die relevant zijn voor uw werk als accountant?

Merkt u verschillen in de mate waarin ethiek aan bod komt in boekhoudkundige opleidingen in vergelijking met de ethische verwachtingen in het accountantsberoep zelf?

Slotvragen

Zijn er aanbevelingen die u zou doen om ethiekonderwijs in boekhoudkundige opleidingen te verbeteren?

Is er nog iets dat u zelf graag zou willen toevoegen aan dit interview?